

față de *l* într'un astfel de raport, ca să poată fi asimilat sau disimilat. Câtă vreme nu putem da o explicație fiziologică satisfăcătoare pentru evoluția lui *pl* la *kl* și câtă vreme din studiul dialectelor vii nu vom cunoaște cazuri sigure de salturi fonetice nu voi putea admite, din punct de vedere principiar, aceste explicații, ci stăruiesc a crede că *k'atră* al tuturor regiunilor românești s'a născut din *pk'atră*.

Bonn 1921.

W. Meyer-Lübke.

Din perspectiva Dicționarului.

III

Despre legile fonologice.

1. Generația noastră trece astăzi printr'o epocă de revizuire a concepțiilor fundamentale lingvistice. Aproape toți am început ca adepți convinși ai școalei »neogramatice« germane și continuăm metoda strict științifică a măiestrilor noștri. Totuși am pierdut credința în multe din principiile lor lingvistice. Conflictul acesta apare mai evident când este vorba de »legile fonologice«: pe de o parte simțim că credința în „legi fără excepții“ e numai o sinamăgire, pe de altă parte însă continuăm să lucrăm cu ele, simțind că, negându-le, ni se surpă terenul de sub picioare.

Mi se pare deci că nu poate fi de prisos a încerca o conciliare a achizițiilor generației trecute cu progresele dobândite de știință în ultimele decenii. Aceasta se poate face fără multă greutate, cu condiția de a înlocui spiritul dogmatic al înaintașilor noștri cu dorința contemporanilor de a studia cu toată curiozitatea și cu tot interesul științific și acele fenomene care amenință să răstoarne dogmele curente.

Spre scopul acesta va trebui însă să facem — fără nici o pretenție de a spune lucruri nouă, ci numai cu dorința de a scoate în relief câteva momente caracteristice — per summos apices un scurt istoric al chestiunii.

Încă de pe vremea când studiile asupra limbei urmăreau scopuri aproape exclusiv practice — în stabilirea de reguli gramaticale — s'a observat că limba e supusă unor transformări

fonetice. Acestor observații nu li s'a dat însă atențiunea cuvenită și din ele nu s'au tras concluziuni științifice.

Astfel, ca să începem cu ai noștri, prea puțini vor fi știind astăzi, că cele mai multe transformări de sunete din limba noastră au fost recunoscute de Samuil Clain și arătate în Gramatica sa.¹⁾ Arătarea acestor transformări îi serveau însă lui Clain spre a stabili reguli de ortoepie: transcriind întâia oară cuvintele cu litere latine, el le-a dat o formă apropiată de etimologie și prin urmare s'a văzut nevoit să dea cetitorului reguli, cum trebuie să traducă în rostire semnele grafice prin care se latiniză cuvântul în scris.

Abia acū vre o sută de ani filologia a început a deveni știință în înțelesul adevărat al cuvântului, prin introducerea punctului de vedere istoric și comparativ în studiul ei. Prin asemănarea formelor actuale cu stadii din trecut ale limbei, sau a limbei literare cu formele dialectale, filologii au fost izbiți de regularitatea pe care o prezentau sunetele. Franz Bopp o recunoscuse. J. Grimm o formulase în unele cazuri, A. Pott a izbutit s'o arate și în altele, iar A. Schleicher o consideră chiar ca un principiu fundamental în cercetările sale.

J. Grimm a fost cel dintâiu care a izbutit, în a doua ediție a Gramaticii sale, să formuleze una din cele mai surprinzătoare coincidențe fonetice la compararea limbilor de aceeași familie: mutațiunea consonantică (*Deutsche Lautverschiebung*).²⁾ Totuși rămăneau atâtea cazuri ce păreau neregulate, în-

¹⁾ Astfel în cea dintâiu Gramatică a limbei române se vorbește despre *a* și *o* neaccentuați trecuți în *ă* și *u* (*capră, bumbac*), despre *a*, *e*, *i* (recte: lat. *i* = lat. vulg. *e*) și *o* trecuți în *â* și *u* înainte de *n* și *mb*, *mp* (*pâne, câmp, îmblu, coperemânt. împărat, munte*), despre *e* și *o* accentuați trecuți în *ea* și *oa* înaintea unui *a* și *e* a silabei următoare (*poartă, soarte*), despre *en* accentuat [după labiale] trecut în *i* înaintea unui *e* din silaba următoare (*cuvinte*), despre *c*, *g*, schimbați în *ç*, *ğ* înainte de *e* și *i* (*cruce, geme*), despre *t*, *d*, *s* urmați de *i* [lung] și modificați în *ț*, *z* și *ș* (*ție, zâu, rășină*), despre *l* intervocalic trecut în *r* (*moară*), despre *l* urmat de *i* plus vocală trecut în *l* (*iepure, muiere, fiu*), despre *c* urmat de *i* plus vocală schimbat în *ț* (*ghiață, față*), despre trecerea lui *b* intervocalic în *v*, pentru ca să dispară mai târziu (*cal, lăudam, boi, cântau*, excepție: *avea*), despre *t* urmat de *i* plus *o* accentuat modificat în *č* (*rugăciune, închinăciune*), despre *ct* trecut în *pt* (*lapte*), despre *cl* și *gl* trecuți în *k'* și *ğ* (*cheie, ghiață*), despre *gn* devenit *mn* (*pumn*) și despre *x* prefăcut în *s* (*ieși, țese*) (cf. R. Ionașcu, *Gramaticii români*, Iași 1914 p. 17—19).

²⁾ Punând alături exemple latine ca: *piscis, pellis, porcus, nepos* cu germanul *Fisch* (engl. *fish*, v.-nord. *fiskr*), *Fell* (v.-engl. *fell*), *Ferk-el* (althochdeutsch *farc*, v.-engl. *fearh*), *Neffe* (v.-engl. *neffa*, v.-nord. *nefi*); apoi pe lat. *tu, tres, toga* cu v.-nord. *thu* (v.-engl. *thū*), v.-nord. *thrir* (v. engl. *thri*) v.-nord. *thak* (v.-engl. *thac*); în sfârșit pe lat. *caput, collum, cornu*, cu germ. *Haupt* (engl. *head*, v.-nord. *hofudh*), *Hals* (v. engl. *heals*, v.-nord. *hals*), *Horn* (engl. *horn*, v.-nord. *horn*) ne putem convinge de raportul constant ce există între plozivele afonice latine, *p*, *t*, *c* și spirantele afonice germane *f*, *th*, *h*.

cât și în scrierile învățaților acestei epoci întâlnim reguli asemănătoare celor ale gramaticilor practice formulate cu rezerve supărătoare ca «une-ori», «mai adesea», «de obicei» și întovărite de interminabile liste de «excepții».

Astfel regula stabilită de J. Grimm avea câteva neregularități desesperante. 1) Față de aceste neregularități, pe care cei mai vechi se mulțumeau să le constate, păstrând încă de la înaintașii lor un oarecare scepticism cu privire la regularitatea absolută a dezvoltărilor lingvistice, se revoltă spiritul critic al celor noi, care în investigațiile lingvistice începeau să aplice metodele naturaliştilor. Cunoscutul slavist A. Leskien, în studiul său asupra «Declinațiunii în limbile balto-slave» apărut în 1876, dă expresie noii credințe prin cuvintele: „A admite derivațiuni arbitrare, fortuite, imposibil de coordonat, ar însemna să recunoaștem că obiectul cercetărilor noastre, limba, e neaccessibil științei.» Și într'adevăr, cu un an mai târziu, în 1877, învățatul danez K. Verner dă o explicație excepțiilor la legea stabilită de J. Grimm, prin formularea unei reguli nouă. 2)

Bopp și Schleicher admiteau că limba indoeuropeană primitivă avea numai trei vocale *a*, *i*, *u*, plecând de la o concepție aprioristică, care persistă și azi la mulți lingviști, că cu cât ne apropiem mai mult, în urmărirea retrospectivă a limbilor, de stadiul primitiv, cu atât ajungem la forme mai simple. Fiindcă formei sanscrite *dāca* îi răspunde în latinește *decem*, în grecește *δέκα*, în v.-saxonă *tehan* etc., s'a crezut bine înțeles că sanscritea păstrează stadiul primitiv indoeuropean, pe când limbile cu *e* au un stadiu mai recent, dezvoltat din *a*. Pe de altă parte s'a făcut observația că unui *k*, *g* din limba lituană, în

1) Consecvența în evoluția plozivelor afonice apărea numai în poziția inițială; la mijlocul cuvintelor, pe lângă cazurile regulate, se pot observa și cuvinte refractare: alături de goticul *fadar*, *modar*, germ. *Vater*, *Mutter* — cu *d* gotic și *t* german, dezvoltați din *th* — avem got. *brothar* și germ. *Bruder* — cu *th* în gotică și cu *d* german — deși în latinește *frater* are *t* întocmai ca *pater* și *mater*. Tot astfel unui lat. *ducere* îi răspunde germ. *ziehen*, cu *h* (ca în *Haupt*, *Hals*, *Horn*), dar *gezogen* cu *g*.

2) El arată anume că lui *pater*, *mater*, *frater* latinesc îi corespunde în limba veche indică *pitār*, *matār*, *brātār*, că deci, ca și în limba veche grecească, accentul era deosebit. Într'adevăr, cercetând toate cazurile asemănătoare, Verner a constatat că regula lui Grimm trebuie completată astfel: «Orice *th* german neinițial s'a schimbat în *dh* dacă era urmat de accent» (sau mai exact, după Saussure, *Cours de linguistique* p. 207: «orice *th* medial a devenit *dh*, când accentul așezat pe silaba ce-l precedea nu împiedecă această trecere“.)

sanscrită îi răspunde când *k*, *g*, *gh*, când *c*, *j*, *h*, iar în irană când *k*, *g*, când *č*, *ž*, fără să se poată găsi vre-o regularitate. În curând însă între cele două fenomene se stabilește un nex: pe la anul 1877 mai mulți savanți (Collitz, Saussure, I. Schmidt, Tegnér, Verner și Thomsen) ajung simultan la recunoașterea adevăratului raport între ele: De oare-ce palatalele și africcatele rezultă de obicei din velare înainte de vocale palatale, a fost firesc ca să se admită că grupele *ca*, *ja* în sanscrită și *ča*, *ža* în iranică s'au dezvoltat din *ke*, *ge* și deci că, dacă în cele mai multe limbi europene putem constata stadiul *ke*, *ge*, acesta e cel vechiu. Astfel teoria aprioristică despre vechimea mai mare a vocalei *a* decât a lui *e* a fost răsturnată, preponderanța limbilor indo-iranice în studiile indoeuropene a scăzut, accentuându-se necesitatea de a se întemeia comparația pe toate limbile, nu numai pe câteva, iar principiul constanței legilor fonologice fu salvat, recunoscându-se că *a* nu s'a scindat în mod arbitrar în limbile europene în *a*, *e*, *o* și că dubla evoluțiune a lui *k*, *g* în sanscrită și iranică e condiționată de cauze bine definite.

Intăriți prin asemenea rezultate surprinzătoare în convingerea lor despre regularitatea dezvoltărilor fonetice, neogramaticii germani stabilesc principiul legilor «fonetice» fără excepții. Cei doi principali reprezentanți ai acestei școli, *K. Brugmann* și *Osthoff*, dau expresie clară noii credințe în prefața primului volum de „*Morphologische Untersuchungen*» (1878): „Orice schimbare fonetică, întru cât ea se întâmplă în mod mecanic, se face după legi fără excepție, adică direcția evoluțiunilor fonetice este totdeauna aceeași la toți membrii unei comunități lingvistice — în afară de cazul separațiunii dialectale — și toate cuvintele în care se găsește sunetul supus schimbării fonetice, sânt atinse fără excepție de această direcție. Cazurile refractare, excepțiile aparente au totdeauna o cauză binedeterminată și se explică ca forme analogice“. Astfel se face distincția între legile fonetice, de ordin mecanic, și între legile analogiei, de ordin psihologic, precum o găsim cu deosebire la Hermann Paul, teoreticianul școlii neogramatice.

Școala neogramaticilor germani a avut o influență din cele mai binefăcătoare asupra studiilor lingvistice, punându-le pe o bază exactă de cercetare și îngrădindu-le împotriva oricăror

ingerențe ale fantaziei necontrolate, căreia îi opunea rigiditatea unor „legi fără excepții“. Descoperirile de amănunt, rectificările de erori și completările de lacune în cunoștințele anterioare au fost nenumărate; mai mult decât acestea a fost însă importantă încrederea absolută pe care cercetătorul limbei o câștigă în metoda sa de cercetare, sigură și ducând la rezolvirea atâtor probleme ce păreau de nedeslegat. Foarte just observă Bréal (*Sémanitique* 257): «Noua doctrină n'ar fi prins atât de mult, dacă propovăduitorii ei nu i-ar fi dat și suma de paradoxuri necesare spre a izbî curiozitatea noastră. Dacă s'ar fi vorbit despre „evoluțiuni regulate“, „desvoltări constante“, nimeni nu s'ar fi oprit în fața acestor termeni. Dar „legile oarbe“, „preciziunea astronomică“ atraseră imediat asupra lor atenția generală“.

Dar munca intensă a atâtor cercetători luminați și a pleiadei lor de elevi muncitori epuizază în curând partea cea mai mare a terenului de exploatat. Pe baza legilor fonologice s'au descoperit mai ales o sumă mare de etimologii nouă, care, la rândul lor, serveau de exemple spre ilustrarea legilor fonologice cunoscute sau spre precizarea lor din ce în ce mai exactă. Cu toate acestea rămâneau pretutindeni, pe marele ogor desțelenit de neogramatici, bucăți de pământ pietros, în care plugul lor înzădar încercă să pătrundă. Aceste „cruces philologicae“ erau lăsate de o parte, fără să li se dea o importanță prea mare: în râvna de a semăna ogorul și a-l face roditor, micile ostroave nu puteau țintui prea mult pe cercetători. Cu cât însă lanul în jurul lor creștea, cu atât locurile rămase în păragine nelinișteau mai mult și băteau la ochi mai ales celui ce părăseă pentru un moment munca de amănunt, care îi țântuise privirea la pământ, și se ridică pe înălțimile lingvistice, ca să cuprindă cu o ochire întregul teritoriu.

Încetul cu încetul se născu convingerea în foarte mulți cercetători că uneltele cu care se făcuse marea muncă de desțelenire a ogorului nu puteau să fie perfecte, căci cu ele nu puteai pătrunde pretutindeni, deci că metoda investigației trebuia desăvârșită. Intr'adevăr, neogramaticii făceau în mare parte o muncă de laborator, în care își creau în mod artificial, înlăturând toate piedecile, condițiile cele mai avantajoase pentru experimentul prin care voiau să demonstreze o lege evolutivă. Experimentul reușea, el convingea și folosul lui didactic eră de

netăgăduit. Când însă condițiile pregătite cu grijă în laborator nu mai existau, când cercetătorul ieșea pe teren, unde atâtea elemente accesorii vin să se adauge în orice moment și în orice loc, experimentul nu mai dădea rezultatele așteptate.

Reacțiunea contra metodei neogramaticilor se ivi aproape deodată cu școala lor. Încă în anul 1886 ținea O. Jespersen în societatea filologico-istorică din Copenhaga o conferință (tipărită în 1887 în *Techmers internationale Zeitschrift für Sprachwissenschaft* și retipărită, cu un adaus, în 1904, în cartea sa *Phonetische Grundfragen* p. 142 ș. u.), remarcabilă mai ales prin faptul că un fonetist se arată sceptic față de importanța exagerată ce se dădea legii fonologice. După ce rezumază pe scurt părerile neogramaticilor, el arată cum aceste legi nu pot fi aplicate în multe cazuri; că s'a făcut prea multă speculație în camera de savant și prea puțină observație pe teren și că s'a exagerat rolul legii fonologice ca principiu metodologic. El combate însă mai ales pe cei ce vrând să explice răspândirea unei evoluțiuni fonetice se gândesc numai la transformările articulatorice și nu dau atenția cuvenită faptului că limba e un mijloc de comunicație și prin urmare modificările lente și gradate ale unui sunet se propagă numai în măsura în care ele nu stânenesc înțelegerea între vorbitor și ascultător.

În același an apare studiul lui *Hugo Schuchardt* „Ueber die Lautgesetze“ (Berlin), în care se combat cu argumente puternice „legile fără excepție“ în transformările sunetelor unei limbi. Acest studiu își păstrează și azi întreagă actualitatea. Acum treizeci și cinci de ani Schuchardt scria că, după convingerea sa, legile fonologice „nu se datoresc numai jocului exclusiv al unei acțiuni inconștiente“ (p. 13). Cu deosebire se îndreaptă împotriva celor ce introduc *dogma* legilor fără excepție (p. 29) și arată că amestecul limbilor („Sprachmischung“) e un fenomen de care trebuie ținut seama totdeauna. În nenumărate rânduri, în articole mici și în recenziuni, Schuchardt a revenit asupra acestor chestiuni. Valul cel mare ce cuprinsese majoritatea lingviștilor și aproape pe toți filologii fusese însă prea puternic, încât glasul acestui protagonist al școalei nouă n'a putut prinde. Schuchardt nu ținea să-și popularizeze ideile dezvoltându-le pe înțelesul tuturor, cunoștințele lui vaste din limbi puțin familiare celor mai mulți, îl făceau să-și caute exemplele pe terenuri pe care nu putea fi urmărit decât de puțini; observațiile geniale el le aruncă cu dărnicia unui sămănător printre liste lungi de exemple încălcite și le publică în articolașe în care nu te așteptai să le găsești.

Pe la sfârșitul veacului trecut etimologia cuvântului francez *trouver* pasionă un moment pe romaniști. Plecând de la derivatul v.-fran. *troveour*, prov. *trobador*, Gaston Paris propusese etimologia **tropare* „a face poezii (tropi)“, care din punct de vedere al legilor fonologice eră impecabilă. Schuchardt, nemulțumit cu etimologia aceasta, care admitea o trecere de sens prea abstractă și care nu se potrivea pentru celelalte limbi romanice, se întoarse la etimologia lui Diez — și căută să demonstreze, că, cu toate piedecile formale aparente, cuvântul vine din lat. *turbare* și că la origine verbul acesta eră un termen de pescărie. O discuție vie să angajă între Paris și între Graz, la care afară de G. Paris luă parte mai ales elevul acestuia, A. Thomas, căruia știința îi datorează o seamă de etimologii frumoase, aflate pe baza legilor fonologice. Discuția, destul de vehementă, din care nu lipseau ironiile, vorbea de „la dame phonétique“ și „la dame sémantique“, căutând să revindică în cercetările etimologice rolul predominant al fonologiei pe de o parte, al semanticii pe de altă parte.

Cel ce a accentuat într-o formă mai clară rolul important pe care-l are semaseologia în cercetările etimologice, a fost M. Bréal, în cartea sa fundamentală *Essai de sémantique* (ed. 3. Paris, 1904), ridicându-se împotriva celor ce cred că evoluțiunile fonetice ale unei limbi le putem reduce la niște legi mecanice, fără ca mintea să aibă cel mai mic rol la schimbările ce se petrec în jurul nostru: „Les règles de la phonétique ne sauraient être entourées de trop de respect. Elles sont la garantie de tout progrès, la seule défense contre le caprice et la fantaisie, qui ont autrefois tant nui à nos études: nous devons tous travailler à les rendre de jour en jour plus détaillées et plus certaines. Mais c'est sur la nature de ces lois que j'aurais à faire des réserves... Les organes de la voix sont les serveurs et non les maîtres du langage“ (p. 318).

Lucrarea de etnopsihologie a lui Wundt *Die Sprache*, despre care va mai fi vorba, a contribuit de asemenea la revizuirea concepțiilor neogramatice asupra legilor fonologice.

Cu mult temperament și cu multă vervă aceste concepții au fost combătute cu deosebire de *Karl Vossler* și de *M. Bartoli*. Cel dintâiu, în scrierile sale *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* și *Sprache als Schöpfung und Entwicklung*,

apărute în Heidelberg în 1904 și 1905, se ridică contra pozitivismului în cercetările lingvistice. El și-a dat silința să arate dependența transformărilor fonetice de accent și ritm, iar a acestora de dispoziția sufletească a vorbitorului. O transformare fonologică se naște atunci când intuiția noastră internă se realizează pe calea instrumentului nostru de articulare: „lautliche Verkörperung der Seele, das ist Lautwandel“ (*Sprache*, p. 58). Din nenumăratele transformări fonetice individuale se continuă numai acelea, dezvoltându-se în mod evolutiv, care există oarecum în aer, pentru care există, la o comunitate lingvistică, o oarecare voință sau tendință colectivă. Analogia face ca aceste transformări fonetice să se generalizeze: „wird das Aehnliche durch analogische Gruppierung zusammengefasst, so mag es dem oberflächlichen Beobachter als gesetzmässig erscheinen. So entstand jener Irrtum..., dass der Lautwandel nicht individuell, sondern generell, nicht frei, sondern gesetzmässig erfolge. Man nahm die Aehnlichkeit für Gleichheit“. (*ib.*, 119).

În studiul său intitulat *Alle fonti del neolatino*, Trieste 1910, M. Bartoli declară, chiar în motto, războiul neogramaticilor: „Legile fonologice nu sânt o descoperire științifică: sânt o invenție practică, născocită de paleogramatici și dezvoltată de neogramatici; ele sânt și vor rămâne pururi insuficiente pentru neolingviști.“ După el, fiecare cuvânt al limbii are dreptul de a fi urmărit ca un organism cu viața sa particulară; în fiecare vorbă zace o putere de viață mai mare sau mai mică, după măsura dragostei ce poate s'o stârnească omului vorbitor: „istoria reflexelor fonetice, ca și istoria limbilor, și a oricărei ființe, e o istorie a iubirii și a morții“ (pg. 904—905). După Bartoli, însași numirea de „normal“ și „anormal“ sau „excepțional“ e oșioasă și antiștiințifică; ea ar trebui înlocuită prin „vechiu“ și „nou“, întrucât alături de formele moștenite, limba noastră primește neconținut, prin cuvintele călătoare, împrumuturi de forme nouă.

Prin strălucitele sale studii de geografie lexicală, E. Gillieron și pleiada sa de elevi, au deschis orizonturi nouă lingvistice. O bogăție neasemănat mai mare de forme, decât o bănuiam, ne apare acum înaintea ochilor și cu ea de-odată ne convingem că multe „principii“, cărora școala neogramatică le atribuia un rol redus, au o importanță capitală în lingvistică. Urmărind cuvintele în dezvoltarea lor atât de complexă, și atât

de diferită în fiecare caz special, el cere ca știința să individualizeze cercetările și nu mai poate recunoaște ca scop al studiilor științifice tendința de subordonare, care caută cu tof dinadinsul a înghesui o sumă cât mai mare de indivizi în subimpărțiri adesea arbitrare. Ne mai atribuind legilor fonologice nici măcar valoare de control sigur la stabilirea unei etimologii, Gilliéron, în limbajul său tranșant, pune ca subtitlu al ultimului său studiu cuvintele: „la faillite de l'étymologie phonétique.“

Alți doi savanți francezi, *Ferdinand de Saussure*, în *Cours de Linguistique générale* (publicat de Ch. Bally și A. Sècheyay, Lausanne—Paris 1916) și *A. Meillet*, în *Linguistique historique et linguistique générale* (Paris 1921) arată cu deosebire importanța momentului social, asupra căruia vom reveni și noi. În același timp amândoi arată că gramatica istorică nu mai poate formă singurul obiect al preocupărilor lingvistice; Saussure distinge chiar între lingvistica „diacronică“, care urmărește limba în stadiile ei succesive de dezvoltare, și cea „sincronică“, care cercetează raportul între diferitele fenomene lingvistice observate în același stadiu de limbă. Arătând mulțimea de probleme importante ale lingvisticii sincronice, el crede că cercetările viitoare vor trebui să le dea din nou atenția ce li se cuvine.

Alături de acești cercetători mai noi, nemulțumiți de concepțiile lingvistice ale generației trecute, ideile neogramatice continuă de a fi apărate și în vremile noastre. Intre romaniști, în Franța, adeptul lor cel mai convins îmi pare a fi *A. Dauzat*, care în *La vie du langage* (Paris 1910) susține că legile fonologice sânt spontane și în afară de conștiința noastră (p. 27), crede că o transformare fonetică se produce de odată, la aceeași epocă, pe un teritoriu uneori foarte vast, la o populațiune lipsită adesea de o legătură politică sau economică (p. 28). O limbă sau un dialect împrumutată de la vecini cuvinte, nici odată sunete (p. 30). Într-o comună — celula lingvistică — același sunet evoluează simultan la toți indivizii unei generații, fapt pe care crede că l-au dovedit observările abatelui Rousselot făcute în comuna Charente (p. 32). „Dacă în evoluția sa admirabil disciplinată, armata nenumărată de sunete similare nu cunoaște nici un „traînard“ și nici un „tireur au flanc“, ea are câțiva eclerori, care, plecați în avangardă, au ajuns

etapele“. În principiu evoluția sunetelor e independentă de frecvența cuvintelor în vorbire (p. 34).

Dintre Germani, cel care a exprimat cu mai multă tărie în vremile din urmă credința sa în legi fără excepție, este profesorul de limbi romanice la Universitatea din Cernăuți, E. Herzog. În *Streitfragen der romanischen Philologie* (Halle, 1904 p. 5. ș. u), el aseamănă legile fonologice cu legile fizice, distingând trei categorii de „excepții“: a) excepții adevărate; în acest caz în istoria naturală „legea“ n'a fost bine formulată, și vom căuta să aflăm o formulă, în care să încapă și cazurile ce ne par excepționale; b) excepții aparente, care se explică prin faptul că simultan cu legea stabilită e activă altă lege, paralizând efectele aceleia (efectele legii gravitațiunii pot fi paralizate de un magnet; franc. *cage* a păstrat pe *c* netrecut în *ç* înainte de *a* următor, din cauza acțiunii disimilatorice a lui *ç* următor); — c) excepții pe care nu sântem încă în stare să le explicăm, lipsindu-ne mijloacele necesare ca să le recunoaștem în adevărata lor ființă.

Între cele două extreme, cei ce neagă legile fonologice și cei ce le susțin cu toată tăria, există mulți care cred că pot lua calea de mijloc, atenuând terminologia: nu mai vorbesc de „legi“, ci de „reguli“ fonologice, înlocuiesc numirea de „inconștient“ prin „subconștient“, și nu consideră transformările fonetice ca un fenomen pur mecanic al organului nostru articulator, ci admit și cauze psihologice, întrucât articularea înșasi este rezultatul unei innervațiuni pornite din creier, introduc deci termenul de fenomene „psihofizice“.

2. De sigur că termenii aceștia, mai atenuați, dar și mai palizi — căci în dosul lor nu se ascunde o convingere sau o idee clară — nu sânt în stare să dea o soluțiune problemei înșasi. De aceea este bine ca din capul locului să lămurim **terminologia** pe care o vom întrebuiți în cele următoare.

Vom vorbi de *schimbări* sau *modificări de rostire* și de *legi fonologice*. Subt termenul *schimbări de rostire* înțelegem orice modificare față de pronunțarea tradițională, indiferent dacă ea apare incidental, ca „greșală de limbă“, la unul sau mai mulți indivizi, o singură dată sau de repețite ori. Subt termenul *legi fonologice* înțelegem în special acele schimbări de rostire care nu mai sânt incidentale, ci obicinuite, repețindu-se

în mod regulat și constant și cuprinzând întregul „material lingvistic“, adică toate cazurile cu aceeași structură; ele pot fi individuale, adică să se găsească numai în graiul unui singur om; de obicei însă sânt colective, extinzându-se asupra unui întreg grup geografic sau social de indivizi grăitori. Cuvântul *lege* nu trebuie înțeles în sens juridic, ca o prescripție, impusă limbii de vreo putere mistică, ci în sens filosofic, ca o constatare a unui raport stabil ce există între o serie de fenomene lingvistice (cf. Bréal, *Sémantique* 9).

Traducerea germanului „Lautgesetz“ prin „lege fonetică“ (loi phonétique), în loc de „lege fonologică“ mi se pare nepotrivită, pentru că poate da naștere la o interpretare greșită.

Fonetica, numită și „fiziologia sunetelor“, este știința care cercetează felul cum se articulează sunetele, *fonologia* studiază transformarea sunetelor unei limbi.¹⁾ Vorbind bunăoară despre sunetul *l*, fonetica va avea să stabilească în mod cât se poate de exact, care este rostirea lui într'un anumit loc și timp; fonologia va avea să constate, când, unde, în ce împrejurări și de ce el s'a modificat într'o limbă oarecare sau într'o grupă de limbi. Fonetica este deci un studiu ajutător pentru fonologie, precum invers, fonetistul va avea, în cercetările sale, mult ajutor din cunoașterea evoluțiilor stabilite de fonologie.

În fiecare din aceste două discipline se pot stabili „legi“. Astfel fonetistul va constată — și va putea demonstra cu aparate foarte simple — că între pronunțarea „lenis (fortis)“ și între „fonia (lipsa de fonie)“ a unui sunet există o dependență condiționată de deschizătura coardelor vocale; studiind raportul ce există între lungimea unei vocale și între numărul silabelor ce urmează, va constată, că atunci când cuvântului *i* se adaugă silabe nouă, un sunet se scurtează în proporție cu numărul acestor silabe. Asemenea constatări se pot face în orice limbă,

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ Fr de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publicé par Ch. Bally et A. Sècheyay, Lausanne-Paris 1916, p. 57, întrebuințează cei doi termeni tocmai în sens invers. Termenul de *fonetică*, germ. *Phonetik*, engl. *phonetics* este prea consacrat încât să-l mai putem înlocui astăzi, iar termenul de *fonologie* (germ. „Lautlehre“) are avantajul că stă în opoziție cu *morfologia* (germ. „Formenlehre“) și cu *lexicologia*, cu care împreună formează capitolele ale *Gramaticii*, în înțelesul larg al cuvântului.

căci ele sânt în funcție de organul nostru articulator; ele se pot deci formulă în „legi fonetice“.¹⁾

Dacă, dimpotrivă, gramatical istoric constată că în cuvintele latine, păstrate în limba română, *l* simplu între vocale s'a prefăcut într'o vreme îndepărtată în *r*, această observațiune, confirmată de foarte numeroase exemple, se poate formulă într'o „lege fonologică“, în care se stabilește evoluțiunea unui sunet în raport cu sunetele împrejmuitoare, într'un anumit timp și loc și de obicei numai într'o singură limbă.

Deosebirea ce o facem între „legile fonetice“ — care de astădată nu ne vor preocupa — și între „legile fonologice“, nu izvorăște dintr'un pedantism și din plăcerea de a introduce o terminologie nouă, ci ea e un fel de mărturisire de credință. „Legile fonetice“ constată raporturi constante în rostire, dictate de structura aparatului nostru articulator, în esență unu și același la toți oamenii; evoluțiunile formulate în „legile fonologice“ sânt rezultatul unui complex de cauze, numai în parte de natură fiziologică. Spre a înțelege pe cele dintâiu ajung cunoștințele de fonetică; spre a pricepe pe cele din urmă, în toată complexitatea lor, trebuie să luăm într'ajutor psihologia și sociologia, cea dintâiu spre a explica generalizarea unui fenomen izolat asupra întregului „material lingvistic“, cea de a doua spre a înțelege cum de un fenomen individual a putut deveni colectiv.

3. Neclaritatea terminologiei poate duce — și de fapt a și dus — la greșeli **metodice**.

E evident că fenomenele lingvistice pot fi studiate din mai multe puncte de vedere, după cum preocuparea momentană a celui ce le studiază este de natură fonologică, morfologică, derivativă, lexicologică, sintactică sau stilistică. Aspectul sub care le privește lingvistul poate deci varia, — obiectul studiului rămâne

¹⁾ Cf. A. Sandfeld-Jensen, *Die Sprachwissenschaft* § 39, unde găsim însă o interpretare întru câtva deosebită. S.-J. propune numirea de „Lautgesetz“ pentru schimbările de sunete care se găsesc în toate limbile, iar pentru cele ce se întâlnesc numai în câteva limbi sau într'una singură, numirea de „Lautregel“. Astfel el crede, că transformarea lui *l* în *y*, pe care o vedem ivindu-se spontan în diferite limbi, e un „Lautgesetz“; cazul invers, transformarea lui *y* în *l* nu se poate constată decât în mod excepțional.

însă în esență același, limba omenească. În cele următoare vom vedea că proiectând asupra fonologiei câteva constatări de natură principiară ce se pot face din punct de vedere morfologic sau sintactic bunăoară, și citând exemple clare din aceste capitole ale gramaticii spre a câștiga analogii, vom izbuti să vedem mai clar unele chestiuni delicate. Punctul nostru de vedere va fi să considerăm pe omul vorbitor mai întâiu ca reproducător, devenit prin exerciții neconținute și prin obicinuință un propagator mecanic și inconștient al limbajului tradițional, apoi ca gânditor, ajuns prin structura individuală a aparatului său de gândire un înnoitor de limbă, în sfârșit ca factor social, contribuind pe de o parte la răspândirea inovațiilor de limbă, iar pe de alta la unificarea graiului comun.

4. Una din greșelile metodice pe care fonologistul e aplecat s'o facă este următoarea: preocupat în mod exclusiv de forma exterioară, de complexul de sunete sub care se înfățișază atenției noastre mai întâiu cuvintele, el crede că poate face abstracție de conținutul lor. A despărți însă forma de conținutul cuvântului înseamnă a despărți două lucruri indivizibile.

În lingvistică nu avem nevoie, ca în chirurgie, de o „medicină operatoare“, de exerciții pe cadavru înainte de a pune cuțitul pe corpul viu, ci putem, fără să primejduim obiectul studiului nostru – și e necesar s'o facem chiar și din punct de vedere didactic – să începem direct cu vivisecțiunea. Numai pe când toată lingvistica se reducea la studiul filologic al »limbilor moarte«, când se vorbea de litere în loc de sunete, preocupările celor ce studiau limba puteau să fie mai mult de natură anatomică decât fiziologică. În adnotația muzicală, prin faptul că putem indica cantitatea, accentul, mișcarea, legarea notelor și chiar și digitația, compoziția unui maestru de acu o sută de ani o putem executa astfel cum se cântă pe vremea lui Mozart. Grafiei noastre îi lipsesc mijloacele spre a indica toate aceste elemente; în alfabetul grecesc calitatea și accentul puteau fi notate, cel puțin în parte, și în scris; în cel latin, adoptat azi de toată lumea, nu mai putem redă nici lungimile, nici accentul; în nici o grafie nu se prescrie »tempo« (allegro, lento), legarea sunetelor unul de altul, nici organele și locul articulării lor. De aceea nici chiar cetind limba literară, noi nu mai rostim,

ca strămoșii noștri, ci modificăm mai mult chiar decât modifică țigani lautar o arie pe care o reproduc «după auz» din generație în generație, căci interpretarea individuală a unei combinații armonice de sunete muzicale nu poate fi atât de variată ca tălmăcirea individuală a unei combinații de cuvinte, fiecare cu sensul său.

În deceniile trecute, când **fonetica** era o știință tânără, care a deschis orizonturi nouă, dând o soliditate nebănuită studiului lingvistic, a fost firesc ca importanța acestei discipline să fie exagerată. S'a constatat anume că cele mai multe modificări de sunete sânt dependente de diverși factori «fonetici», precum accent, ton, cantitate, calitate, sunete învecinate (acomodare, asimilare, disimilare), poziția în cuvânt (inițial, medial, final; liber, acoperit), mișcarea (allegro, lento), ritmul, etc. Dependența de acești factori de natură fizică a fost luată drept cauză eficientă și unică a schimbărilor de sunete și s'a crezut că ajunge să cunoști fonetica pentru ca să explici evoluțiunile în rostirea unei limbi. Aceasta a fost epoca în care termenul de «legi fonetice» s'a putut încetățeni în loc de „legi fonologice“.

Cât timp cercetătorii limbei au stat sub dominațiunea metodei istorice, stăpână în cursul veacului al XIX-lea, preocupările aproape excluzive erau de a preciza cu meticulozitate filologică formele limbei în diferite timpuri și a stabili din compararea lor, desvoltarea limbei în timp și spațiu. Dacă cel ce formulă într'o lege fonologică condițiile în care apărea, la un moment dat, într'o limbă sau dialect, o rostire în locul alteia, mai arată și calea fonetică pe care s'a ajuns cu timpul de la o pronunțarea la alta, atunci „explicarea“ era dată și nu'i mai rămânea decât să clarifice excepțiile de natură analogică.

5. În manualele de lingvistică ale școalei neogramatice legea «fonetică» — cum i se spunea — e pusă în opoziție cu **analogia**. Transformarea unui sunet în cadrele unei limbi sau dialect se întâmplă la un moment dat și în anumite condiții — precizate de «legea fonetică» — în mod spontan și în afară de conștiința noastră, cuprinzând — după expresia lui Sievers — tot «materialul lingvistic», adică toate cazurile în care sunetul se găsește în condiții similare. Cel puțin în regiunea din care pornește o astfel de inovație de rostire, în regiunea-nucleu («Kerngebiet»), ea nu cunoaște excepții; numai în ținuturile învecinate

apar cuvinte cu amândouă formele (cf. în urmă, Meyer-Lübke, *Einführung*³ § 72). Dacă ici și colo întâlnim un caz refractar, acesta, dacă nu cumva este un împrumut mai târziu din altă limbă sau din alt dialect, e un caz analogic: diferite împrejurări de natură psihică, precum e bunăoară asociațiunea de idei, opresc acest cuvânt să „alunece“ pe panta cazurilor similare, să sufere transformarea pur mecanică de rostire.

Încă în 1886 scria H. Schuchardt (*Über die Lautgesetze* p. 29): „admițând răspândirea în cercuri tot mai largi a transformărilor de sunete, nu e firesc gândul că analogia semantică împiedecă generalizarea unor legi fonologice asupra unor cazuri și că în general ea lucrează concomitent cu răspândirea aceasta?“ Într'adevăr punerea în opoziție a analogiei, ca fenomen psihic, cu legea fonologică, ca fenomen fiziologic, nu e norocoasă. Karl Vossler a arătat bunăoară că una dintre „legile“ de rostire cele mai consecvente în limba franceză, accentuarea pe silaba din urmă, se datorește analogiei. Dacă Francezul rostește azi *il fait* sau *fait-il?*, chiar și *puissé-je*, sau accentuează *Wagnér*, *piccoló*, *albúm*, însemnează că tot materialul de limbă de care dispune, fiind accentuat în același fel, Francezul are oarecum în ureche tipul cadenței fonetice a cuvintelor și potrivește toate formele nouă și împrumuturile recente acestui tip de accentuare (*Sprache als Schöpfung und Entwicklung*, p. 39—40). Analogia, după Vossler, nu este elementul care tulbură răspândirea unei evoluțiuni fonetice, ci este, dimpotrivă, condiția care îi împrumută durată și expansiune (pag. 118).

Intr'adevăr, ceea ce neogramaticii numesc „analogie“ e un complex de fenomene, care se reduc la fel de fel de acțiuni psihice; acestea nu pot fi despărțite de modificările de rostire și cu atât mai puțin puse în opoziție cu ele. Atunci când, în manualele de gramatică istorică, întâlnim „explicată“ cutare excepție la legile fonologice prin vorbele „prin analogie“, se comite o greșală metodică tot atât de mare ca cea pe care o făceau vechii gramatici când „explicau“ excepțiile lor prin cuvinte ca „afe-reză“, „apocopă“ etc. Acești termeni tehnici, care cuprind în sine fenomene cu totul diferite ca origine și comune numai ca rezultat, au numai o valoare practică, fiind scurți: ei pot, în cazul cel mai bun, constată un fenomen, nu însă a-l explica.

Cred că cel ce scriind fonologia unei limbi nu vrea să sacrifice unui sistem preconcept claritatea și obiectivitatea ex-

punerii, va considera ca schimbări de rostire de o potrivă pe cele determinate de o evoluțiune fonetică ca și pe cele de natură asociativă. Mi se pare că plusul unui *b* în grupele *mr* și *ml*, precum apare în lat. *cam'ra* > franc. *chambre* sau în slav. *mlatiti* > rom. *îmblăți* este o modificare de rostire, întocmai ca și plusul unui *g* în rom. *curgu* din mai vechiul *curu* sau în istrorom. *m'ezgu* „miezul“ față de mai vechiul *m'ezu*. Rezultatul este în toate aceste cazuri o schimbare de rostire, pe care fonologistul va trebui să o înregistreze cu aceeași grijă, deși în cazul dintâiu cauza psihologică e mai depărtată, întru cât ea se manifestă numai prin funcționarea neexactă a organului nostru articulator (închiderea canalului nazal înainte de a suprima cluziunea labială și deci iscarea unui *b* între *m* și lichida următoare), iar în cazul al doilea cauza psihologică este mai evidentă: „construcția proporțională“ *curs* — *curg* după înruditul *mers* — *merg*, sau „contaminarea“ lui *m'ez* cu cuvântul *mozga* „măduvă“ (pătruns din limba croată), asemănător ca formă și înțeles.

6. Un punct asupra căruia neogramatici apasă cu deosebită insistență (și care derivă în mod logic din despărțirea ce o fac ei între forma și înțelesul unui cuvânt) este tocmai că transformările de rostire nu țin seama — în afară de cazurile „analogice“ — de înțelesul cuvintelor: numirile de localități, bunăoară, care în mare parte nu mai au un conținut semantic, urmează tot atât de „orbește“ legile fonologice ca și cuvintele uzuale ale limbei.

Totuși observația mai atentă a limbei ne arată că adesea nu „analogia“ este cauza dezvoltării neconformă cu legile constatate, ci felul însuși al unor cuvinte și conținutul lor simbolic, semantic sau sentimental.

Onomatopeele adesea nu intră în materialul lingvistic al unei legi fonologice, căci apropierea ce o facem între forma și conținutul acestor cuvinte imitative, le oprește de a-și modifica forma, din cauza vecinicii control al sunetului natural pe care-l imită (cf. *Dacoromania I*, 93).

Vedem de asemenea că unele cuvinte, întrebuințate des și într'o accepțiune care le privează de înțelesul lor pregnant, suferiște scurtări care nu mai sânt în consonanță cu legile fonolo-

logice. Astfel când combinăm cuvintele *bună* cu *dimineața* sau *domnia* cu *ta*, spre a le întrebuiți ca formule de politeță, ele își pierd înțelesul lor autonom, devin un fel de combinații de sunete ce nu mai deșteaptă în noi, când le rostim sau le auzim, ideea originală cuprinsă în ele. Aceasta e cauza că ele pot să fie scurtate până la formele *neața* sau *mată*.

Dacă e însă adevărat că pentru ca un cuvânt să fie supus la transformări fonetice regulate, stabilite în legi fonologice, se cere ca să aibă și un înțeles autonom, atunci nu mai putem considera modificările de rostire ca simple fenomene formale, fără legătură cu conținutul cuvintelor. Iar dacă conținutul joacă și el un rol însemnător, sântem în drept să presupunem că rolul acesta nu se reduce la ideea exprimată de cuvânt, ci poate privi și ținuta subiectivă pe care vorbitorul o ia față de această idee sau însemnătatea pe care o dă el funcțiunii gramaticale a cuvântului.

Câteva exemple vor arăta ceea ce voim să exprimăm.

Una din legile fonologice cele mai consecvente și mai caracteristice ale dialectului istroromân este rostirea lui *a* accentuat cu un timbru de *o*, sunet pe care unii îl însemnează cu *o*, alții cu *ă*. În graiul lui Alois Belulovici, studiat de mine, toate elementele latine sufer această modificare și cele mai multe împrumuturi streine. Legea fonologică e încă în plină acțiune: în textele culese de mine întâlnim și neologisme ca *telegrăm*, cu pronunțarea aceasta. Dacă eliminăm cazurile cuvintelor neaccentuate în frază (care păstrează pe *a* nealterat și când sânt de origine latină), rămâne o singură excepție: e cuvântul *drac*, care nu se rostește cu *ă*. Izbindu-mă, pe când însemnam textele spuse de Belulovici, rostirea aceasta neregulată, și nevoind să-l influințez printr'o întrebare directă, m'am oprit din scris și i-am cetit propoziția din urmă, rostind însă *drăc*. El imediat mă făcu atent că trebuie să scriu *drac*. Arătându-i forma *drăc* în textele publicate de alții, el o contestă cu toată energia. Cum se explică deci această iregularitate, care nu poate fi tăgăduită, la un cuvânt vechiu (căci vechimea în limbă a acestui cuvânt comun tuturor dialectelor române e în orice caz mai mare decât începutul rostirii *ă*, caracteristică numai dialectului istroromân)?

S'a observat în unele limbi ale popoarelor primitive un

fel de „tabu“, o interdicție pentru unele cuvinte pe care cre-
dințe deșarte sau un respect exagerat față de anumite ființe le
opresc de a fi rostite. Meillet (*op. cit.* 281 ș. u.) crede că urme
de astfel de „tabu“ se găsesc și în limbile indoeuropene, ex-
plicând bunăoară lipsa în limbile slave a unui cuvânt core-
spondent lui *ursus* latin și înlocuirea lui prin „mâncătorul de
miere“ (medvědī) prin interdicția vremelnică a numelui anima-
lului ce inspiră atâta frică oamenilor. Se pare că forma nere-
gulată a lui *drac*, la Istroromâni, e tot un astfel de caz pe
jumătate atins de „tabu“, pronunțat cu vocea jumătate, și deci
lipsit de accentul care scoate în relief cuvântul și care e con-
diția primordială a prefacerii lui *a* în *â*.¹⁾

Și nota sentimentală cu care întovărășim anumite cuvinte
poate produce modificări „neregulate“ ale formei lui. Acesta e
bunăoară cazul diminutivelor dela nume proprii, care, din cauza
notei pronunțat desmierdătoare, se scurtează: *Niță* (din *Ioniță*),
Mița (din *Marița*) cf. și *nașule* (din *nănașule* = *nunașule* etc.).
Din cele ce știm despre dezvoltarea lui *o* în poziție nazală în
limba română am așteptă ca sufixul *-oneus* latin să fi dat
-uñu > *-uiu* (cf. *gutuiu*). Cum însă acest sufix e augmen-
tativ, iar augmentativele românești cuprind totdeauna nota
sentimentală a disprețului sau batjocurei, s'ar putea admite,
poate, ca această ținută subiectivă a vorbitorului față de cuvântul
rostit să fi împiedecat dezvoltarea normală. Tiktin (*Elementarbuch*
§ 38) crede chiar că *o* s'a conservat în acest sufix „pentru-că
o simbolizează mai bine decât alte sunete imaginea a ceva
mare și puternic“.²⁾

1) În textele istroromâne culese de mine, pentru „trei draci“, întâlnim
și expresia eufemistică *trei de iel'* (cf. *ielele* noastre).

2) Adevărat că acest sufix ar putea fi la noi împrumutat, căci îl găsim
cu aceleași funcțiuni și pe teritoriul alban-serbo-croat (alb.-one, serb.-
croat. -onja). Sau s'ar putea admite la rigoare chiar că *o* în poziție nazală,
în elementele latine, n'a avut o dezvoltare paralelă cu *a* și *e*. Pe când *a* și
e se prefac în *â* și *i* înainte de *ñ*, întocmai ca înainte de *n*, dar se păstrează
nealterate înainte de *nn*, — *o*, care devine *u* înainte de *nn* (*nonnus* > *nun*)
întocmai ca înainte de *n*, s'a putut menține înainte de *ñ* (*-oneus* > *-oiu*).
Cf. ZRPh. 27, 746. În cazul acesta *gutuiu* — despre care e a se vedea
în urmă Dicționarul Academiei — ar putea fi un împrumut.

Dar tocmai multele posibilități de explicare sânt o dovadă a imperfecției
mijloacelor noastre de a cunoaște adevărul, întocmai precum felurile
medicamente cu care doctorii caută să vindece aceeași boală dovedesc
că medicamentul vindecător încă nu s'a aflat.

E un fapt relevat de mult că sensul unui cuvânt poate produce o modificare a accentului lui, că există un „accent semantic“, cf. Jespersen, *Phonetische Grundfragen* § 157, unde se citează exemple ca *sūbstantiv nicht ādjectiv, sŷmpathie nicht āntipathie* din limba germană. Tot astfel a arătat Paul Passy că în limba franceză cuvintele rostite emfatic au alt accent, stabilindu-se în simțul limbei chiar o lege în privința aceasta: cele ce încep cu consonantă au accentul pe silaba primă, cele începătoare cu vocală pe silaba a doua, deci *miserable, stupide, dar impossible, cet animal-là*¹⁾. Cum însă accentul are o înrăurire mare asupra rostirii și este în multe cazuri condiția esențială a transformărilor fonetice, accentul emfatic sau semantic explică unele desvoltări excepționale: cuvintele romanice pentru „douăzeci“ nu pot fi explicate din lat. *viginti*, ci numai dintr'o formă *viginti* (accentuat astfel în opoziție cu *triginta* etc.)

Ceva analog observăm în limba română. Vocalele $\bar{}$ și \bar{e} au produs o perturbare radicală a sistemului consonantic, prefăcând dentalele (în dialecte și labialele) în palatale, care apoi au putut evolua până la sibilante și africcate. Condiția eră însă să fie accentuate și se presupune că mai întâiu ele s'au diftongat în *yi* și *ye*, al căror *y* a alterat apoi consonantele precedente. Când ele nu erau accentuate, diftongarea nu s'a produs și nici alterarea consonantelor precedente (cel puțin dentalele au rămas nemodificate). Intr'un singur caz efectul lui $\bar{}$ e același asupra consonantelor precedente și în silabă neaccentuată, când $\bar{}$ (și \bar{e} , \bar{is} cărora le corespunde un *i* în românește) eră dezinență flexionară: deci *audis* > *auzi*, ca *dīco* > *zic*. Constatarea aceasta ne duce involuntar la concluzia că și dezinențele mortologice aveau un fel de accent, care s'ar putea numi „gramatic“.

Astfel ne întoarcem iar la „silabele însemnătoare“ cu care G. Curtius voiă odinioară să explice o neregularitate în desvoltarea unei dezinențe grecești. Explicarea lui a fost combătută și înlocuită prin alta, mai plauzibilă, de neogramatici, care nu puteau admite astfel de piedeci în desvoltarea inconștientă a rostirii (cf. B. Delbrück, *Einleitung in d. Studium d. idg. Sprachen*⁵ p. 144). Ideea lui Curtius merită însă a fi reluată azi. Mi se pare într'adevăr că trebuie să admitem în afară de accentul tradițional

¹⁾ Un caz analog în limba română e prefacerea afirmativului *ași* (devenit *așă*) în *ași!* când îl rostim cu neîncredere.

al cuvântului — ca să nu zicem, independent de el, — silabe în lumină și silabe în umbră în corpul unui cuvânt. Cuvintele accentuate pot ajunge în umbră când importanța lor în frază e redusă (cf. *tot*, *tăt omul* și *tustrei* din lat. *totus*) sau când din vorbe autonome, ce erau, ajung simple particule funcționale, „instrumente gramaticale“ (cf. franc. *homme* și *on*) sau din alte motive (cf. exemplul lui *drac*), și să aibă deci aceeași dezvoltare ca și când ar fi în poziție neaccentuată (sau cel puțin altă dezvoltare decât în poziție accentuată); dimpotrivă, silabele neaccentuate, pot ajunge în lumină și să aibă aceeași dezvoltare ca cele accentuate, precum văzurăm la dezinența românească *-i*. Dacă forma „regulată“ *vorbăsc*, precum o aflăm la scriitorii vechi și în graiul țăranilor din multe părți și astăzi, e înlocuită, în limba literară și a claselor culte, prin forma *vorbesc*, cauza este, adevărat «analogia» unor vorbe ca *îmbătrânesc*, *vestesc* etc., cu *e* nealterat, dar pentru ca această analogie să se producă, trebuie să existe iarăși o cauză și aceasta este simțul gramatical, care cere ca să întrebuițăm aceeași expresie morfologică, care deci scoate pe *-esc* atât de mult în lumină, încât îl împiedecă de a deveni *-ăsc* împreună cu cazurile de *e* trecut la *ă* după labiale. Un alt exemplu va arăta acest lucru în mod și mai evident.

Din timpuri străvechi, înainte încă de despărțirea dialectelor române de azi, vocalele *i* și *u* la sfârșitul cuvintelor au început să se rostească șoptit. În dezvoltarea mai departe a acestui început antidialectal de schimbare de rostire, dialectele au mers pe drumuri deosebite. Astfel Aromânii păstrează încă pe *u* după anumite consonante sau grupuri consonantice, pe când la Dacoromâni el a dispărut, în limba literară totdeauna, când nu urmă după cons. + lichidă (în care caz el se pronunță plenison: *aflu*, *socru*) sau după vocală (în care caz el formează diftong cu vocala precedentă: *bou*). La *i* chestiunea e mai complicată. În afară de cazurile când s'a păstrat și *u* (*aflî*, *socri*; *boi*), el apare ca *i* șoptit mai mult sau mai puțin perceptibil pentru ureche, după natura sunetului precedent. Dar chiar și atunci când el nu se mai rostește, existența lui de odinioară se tradează, precum a observat E. Herzog, prin faptul că consonanta precedentă se articulează la un loc în gură, ca și când ar urmă un *i*: între singularul *uriaș* și pluralul *uriași*,

deși un *i* final nu se mai aude nici în cazul al doilea, există totuși o deosebire acustică, căci, la plural, ș se pronunță cu vârful limbei în regiunea *i*. Amuțirea lui *i* final n'a produs deci de fapt omonimitate, echivoc, în formele flexionare dacoromâne.

Altele sânt rezultatele în dialectul istroromân. Acest dialect nu mai are nici urmă de *i* și *u* șoptit, ci sau *i* și *u* plenison, sau zero. Echivocul eră deci posibil, cu atât mai mult, cu cât cele mai multe subdialecte nu mai fac distincția nici între *s* și *ș*, deci nu se mai deosebește nici *las* de *lași*, *pas* de *pași*. Pe când substantivele pierd cu totul pe *u* și pe *i* final, în flexiunea verbului constatăm următoarele: persoana 6 menține totdeauna pe *u* plenison (*moru*), pe când el a dispărut cu totul la persoana 4 (*murin*, dintr'un mai vechiu *murim*); la persoana 1 avem de obicei forme fără *u* (*mor*); la persoana 2 *i* e plenison la indicativ (*mori*), dar a dispărut cu totul la imperativ (*mor*); de asemenea nu mai există nici urmă de *i* la persoana 5 (*huriș*). Iată o inconsecvență care trebuie să ne pună pe gânduri. Inconsecvența aceasta are totuși un rost, pe care nu e tocmai greu să-l ghicim. Mai întâiu constatăm că evoluția regulată, adică amuțirea totală a lui *u* și *i* final — precum o întâlnim bunăoară la nume — s'a întâmplat de câte ori nu există nici o primejdie de echivoc: *murin*, *huriș* nu sânt omonime cu nici o altă formă verbală. De asemenea nici imperativul, care nu se întrebuințează la alte persoane decât la persoana a doua, nu putea da prilej de confundare cu alte persoane ale acestui mod, deci s'a putut rosti *mor*, cu amuțirea lui *i*. La indicativ, dimpotrivă, forma *mor* fiind cea „regulată” și pentru persoana 1 și pentru persoana 2, echivocul s'a evitat prin menținerea lui *i* în cazul din urmă (șoptit de sigur la început și numai mai târziu rostit iar plenison). Menținerea lui *i* la persoana 2 are deci același rost ca adaogerea obligatorie a lui *tu* înaintea formei *meurs* (pronunțat la fel cu *meurs* la persoana 1) în limba franceză și se explică ca o măsură prohibitivă, prin care se evită echivocul între mai multe omonime. Prohibiția aceasta trebuie să ne-o închipuim astfel: în limba franceză se putea întrebuința de o potrivă și se și întrebuința fără vreo deosebire remarcabilă tipul *morio*[r], alături de *ego morio*[r]. Când, în urma transformărilor fonetice **morio*, **moris*, **morit* și **moriunt* au dat același rezultat, Francezul, simțind nevoia de cele mai multe ori de a face o distincție precisă între cele patru

forme, a ales tipul *ego morior*, care în pronumele proclitic avea un mijloc tot atât de sigur de a distinge persoana ca și Latinul în dezinență. Tot astfel Istroromânul, pe când ambele rostiri *mori* și *mor* existau alături, fără ca forma nouă să fi alungat încă cu desăvârșire pe cea veche, s'a hotărât pentru cea neechivocă. Formele *mori* la indicativ și *mor* la imperativ sânt rezultatul unei selecțiuni, sânt formele trainice prin neechivocitatea lor.

Că de fapt lucrurile s'au petrecut astfel ne-o arată cazul lui *ver* „vei“. Deși și aceasta e o formă a persoanei a doua din singular, totuși ea nu arată nici o urmă de *i* final. De ce? Fiind-că acest verb se conjugă: *voi, ver, va, ren, veș, vor*, deci persoana a doua neputând fi confundată cu nici o altă persoană, n'a existat nici cauza care să împiedece dispariția „regulată“ a lui *i* final.

Să mai adăogăm că avem și cazuri de înlocuiri intenționate de sunete sau forme gramaticale prin altele, atunci când această modificare servește spre înțelegerea mai ușoară? Cazul lui „doizeci“ (în loc de *douăzeci*) sau germanul *zwo* (în loc de *zwei*) la telefon, spre a nu se confundă cu „nouăzeci“ sau în nemțește cu *drei*, ne arată nu numai că astfel de inovațiuni pot pătrunde printr'o convenție tacită în cercuri tot mai largi, ci și altceva. Fără ca în „gramatica“ telefonului să fie înregistrate, aceste reguli nouă au prins rădăcini foarte repede, căci ajunge ca să auzi forma „doizeci“ odată, pentru ca să-ți dai imediat seamă de rostul ei și s'o adopți ca o inovație utilă, pentru o mai bună înțelegere prin telefon.

Toate considerațiile de mai sus ne arată că generalizarea unei modificări de rostire asupra întregului material de limbă se izbește de piedeci mari, dictate nu numai de factori de natură asociativă („analogie“), ci de o mulțime de alte considerațiuni, de natură foarte diferită, și că M. Bréal avea deplină dreptate când spunea „c'est le cerveau, tout autant que le larynx, qui est la cause des changements“.

7. Cum trebuie să ne închipuim însași generalizarea unei schimbări de rostire asupra materialului lingvistic? Avem să vedem în această răspândire o potrivire mecanică și inconștientă a organului nostru articulador în toate cazurile analoge? Cred că nu, și iată de ce:

Unul dintre principiile fundamentale care stă la baza fixării unei limbi în mintea noastră este de sigur tendința de a ordona în **categoria gramaticale** materialul imens de limbă pe care îl acumulăm neconținut. Printr'o analiză neconținută ne-am deprins din copilărie să despărțim, din frazele prinse cu urechea, părțile vorbirii¹⁾, iar printr'un spirit de sinteză, care este în același timp cel mai bun mijloc mnemotehnic, aranjăm neconținut aceste părți ale vorbirii în categorii, asociindu-le între sine și unindu-le în serii. Multe din aceste încercări ale noastre eșuează; asupra unora revenim mai târziu, desbărându-ne de ele; câteva însă prind și la ascultătorii noștri și se răspândesc. De cele mai multe ori categoriile gramaticale nouă se nasc după logica specială a limbii (alta decât logica filosofică), la întâmplare, prin simplul fapt, că un număr mai mare de cazuri având un factor comun, sântem gata să împrumutăm acestuia imediat o însemnătate gramaticală. Iată câteva exemple spre ilustrarea celor spuse. Pluralele în *-uri* ar trebui să se găsească la noi numai în cuvintele care aveau în latinește *-ora*, precum pluralul în *-ete* corespunde latinescului *-ita* (capete). Din întâmplare, cele mai multe neutre latine cu pluralul în *-ora* au devenit în românește, la singular, monosilabe. De aici noua regulă morfologică — și în privința aceasta e interesant paralelismul ce-l oferă limba bulgărească, cu pluralele sale în *-ovă* -- că *-uri* este dezinența pluralului pentru monosilabele terminate în consonante, o regulă care astăzi tinde a se generaliza, ivindu-se chiar formele *câmpuri* (în loc de *câmpi*, păstrat încă în locuțiunea «a lua câmpii»), *capuri*, iar la generația mai tânără, incidental tot mai des, forme ca *sacuri*, *acuri* etc.

În Muntenia sânt dese, în graiul familiar, chiar la oameni cuțți, „greșeli“ de felul lui *ei zbor* (în loc de *ei zboară*, după

¹⁾ Următorul caz, observat la copilul meu, mi se pare destul de instructiv spre a-l cita la acest loc, unde nu pot să mă extind mai pe larg asupra acestei chestiuni. Fiul meu, pe când învăța să umble, avea obiceiul să strângă de pe jos tot ce-i ajungea în mână. Nevoind să-l las să se joace cu toate aceste lucruri, adesea murdare, i le ceream cu vorbele „dă-i lu tata“. În curând el înțelese, din gesturile ce le făceam, care eră rostul acestor cuvinte și într'o zi veni singur cu o așchie de lemn, aflată pe jos, pe care mi-o întinse zicându-mi: „dăilu“. În vorbele mele el izbutise să analizeze mai întâiu cuvântul „tata“, care îi eră familiar din alte construcții și al cărui înțeles îl știă; restul, rămase deocamdată în mintea lui o expresie unitară, pe care o interpretă ca „cerere“ sau „dare“. Abia mult mai târziu ajunse să recunoască în acest „dăilu“ elementele constitutive „dă“, „i“ și „lu“.

ei fug, ei merg etc.) Știm că, dictate de nevoiile ritmului și ale rimei, ele au putut pătrunde, ca licențe poetice, și în poeziile unui Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu ș. a. Deunăzi, un poet tânăr mi-a cetit versuri de ale sale; făcându-l atent asupra greșelii de gramatică în expresia *vulturii zbor*, el n'a voit s'o recunoască, dându-mi următoarea explicație: se zice *vulturii, lăstunii zbor*, dar *rândunelele zboară*, pentru-că „vulturii“ și „lăstunii“ sânt masculine și „rândunelele“ feminine. Evident că în mintea lui s'au asociat două categorii cu totul distincte, *ei zboară*, deosebit de *ei fug* (conjugarea I distingându-se prin plusul unui *ă* final de celelalte conjugări la pers. 3 plur. ind. prez.) și *domu — doamnă, ușor — ușoară* (substantive și adjective distingându-se la feminin printr'un *ă* final de masculinile corespunzătoare).

Astfel de interpretări individuale, de care observatorul atent poate descoperi cu sutele în jurul său, sânt instructive, nu numai pentru-că orice interpretare e o dovadă despre trebuința omului de a-și da seama despre limba ce o vorbește, ci și pentru-că ele ne dau puțința să urmărim unele inovațiuni de limbă care n'au rămas individuale, ci au devenit mai mult sau mai puțin colective.

Astfel dacă în limba română avem imperative ca *ado, vino* și *adă, vină*, neregulate din punct de vedere etimologic, ele se explică de sigur prin faptul că unul sau mai mulți indivizi grăitori au făcut o asociație între aceste imperative și între o altă categorie de vorbe (care aveă comun cu imperativele tonul poruncitor), adecă vocativele feminine *soro* și *soră*. Desigur că înainte de a să fi zis *frate vino! bărbate adă!* se va fi zis numai *soră vină!* sau *soro ado!*

La origine, între prepoziția *în* și *întru* există o deosebire de înțeles, ca și între lat. *in* și *intro*. În limba veche și în dialectul istroromân deosebirea aceasta se mai poate observa. Cu timpul însă ea s'a șters, amândouă prepozițiile devenind sinonime, și s'a născut, printr'o nouă interpretare a cazurilor auzite, uzul de a întrebuința pe *întru* înainte de vocale (*într'un, într'insul, într'adevăr*, etc.) și pe *în* înainte de consonante (*în sat, în casă*, etc.), fără ca uzul acesta să se fi generalizat și să fi pătruns pretutindeni (*în apă, întru mulți ani*).

Verbele iotacizate (*eu auz, eu văz* etc.) erau odinioară cu mult mai răspândite decât azi. În lupta lor cu forme neiotacizate

(*eu aud, eu văd*) se poate observa la unii scriitori vechi (cf. *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 23) și putem observa și azi la unii autori moderni, cum formele iotacizate se mențin la conjunctiv spre a-1 deosebi de indicativ (deci *eu văd* dar *să văz, el aude* dar *să auză*), deși această distincție nu are nici o îndreptățire etimologică.

Între forma *acel* și *acela, acest* și *acesta* etc., există la început o deosebire semantică, întru cât *acela* (din *eccu-ille-illac* are înțelesul mai pregnant (ca francezul *celui-là*), decât *acel* (din *eccu-ille*, franc. *celui*). Această deosebire palizindu-se tot mai mult, cele două forme devin sinonime. Urmarea a fost sau pierderea uneia dintre ele, ca la Istoromâni, care cunosc numai pe *țela* (nu și pe *țel*), sau ivirea unei distincții nouă, de natură sintactică: *acel* se întrebuițează înaintea substantivului (*acel om*), iar *acela* după substantiv (*omul acela*) sau singur (*a venit acela*), o deosebire care s'a generalizat în limba literară, fără ca să fi pătruns însă în toate regiunile dacoromâne.

Astfel de tendințe de „categorizare gramaticală” nu se reduc numai la morfologie, la sintaxă și la lexicologie, unde au fost de mult recunoscute, ci trebuie admise și în fonologie. E incontestabil că în mintea noastră există formula de dependență a sunetului de împrejurimea sa și că vorbele care prezintă grupe de sunete asemănătoare se asociază în „categorii fonologice”, întocmai precum se unesc cuvintele cu înțeles similar în „categorii semantice” sau verbele cu aceleași dezinențe în „categorii morfologice”.

Se susține în deobște că schimbările de pronunțare se întâmplă în mod inconștient de voința noastră. Aceasta este adevărat întrucât privește ivirea celor mai multe schimbări de rostire: experiența ne arată că omul în general nu-și dă seama de inovațiunile de limbă pe care le adoptă. Dar adevărul acesta, câștigat pe cale empirică, nu trebuie să ne înșele asupra unui lucru: omul are darul de observație lingvistică și e predispus să mediteze asupra limbei sale, el se observă neconștient pe sine și mai ales pe alții. Astfel deosebirile ce există între graiul său individual și al mediului ambiant, inconștiente în momentul ivirii lor, pot ajunge cu timpul să fie observate.

Din inconștiente, schimbările de rostire pot deveni observate prin spiritul nostru de comparație. Asemănând adecă necon-

tenit limba noastră cu a celor din jurul nostru, ajungem la conștiința unora din particularitățile noastre de pronunțare. Mediul ambiant exercită deci un control neconținut. Controlul sunetului auzit în cuvânt este în limbă ceea ce este lucrul văzut pentru imaginea ce o reținem despre el și raportul lui în spațiu: fără acest control am vorbi alandala, precum alandala sânt imaginile văzute în vis. Nu cred să existe un lingvist care să conteste importanța controlului mediului ambiant; a admite însă această importanță înseamnă a admite în mod implicit la subiectul grăitor și o meditare asupra limbei sale.

Oricine a făcut studii dialectale știe că, spre a descoperi fenomene de limbă nouă într-o regiune, cel mai bun mijloc este, înainte de a trece dintr'un loc într'altul, să te informezi de la oameni, care sânt particularitățile dialectale ale comunei învecinate. E uimitor cât de bine observă omul incult deosebirile acestea dialectale. În sudetul Transilvaniei este un sat de coloniști din veacul al XVIII-lea, Tohanul-vechiu, în care se pronunță *barbat*, *sacară* etc. în loc de *bărbat*, *săcară* etc. Brănenii, Zărneștenii, Râșnovenii și locuitorii altor sate din împrejurime își bat joc de Tohănenii din cauza pronunțării acesteia, iar dialectologul, cu mult înainte de a ajunge în Tohanul-vechiu, e avertizat că acolo oamenii „rostesc orice *ă* ca *a*“. Generalizarea aceasta e greșită și se explică prin faptul că raportul cu Tohănenii nu este atât de intim încât în satele din împrejurime lumea să fi ajuns să-și dea seama exact în ce condiții anume apare *a* în loc de *ă*. Când însă contactul e zilnic și intim, atunci e izbitor cât de exact își dă omul seama de condițiile speciale în care apare o deosebire de rostire. Aceasta se observă mai ales când cineva „traduce“ formele dialectale în limba literară, sau invers. Bartoli, studiind limba ultimului Vegliot, a observat că ceea ce Udina Burbur îi dădea ca material de limbă vegliotă, adesea erau forme italiene (venete) adaptate însă dialectului atât de bine, încât era nevoie de toată agerimea critică a filologului ca să le recunoască ca atare.

Dacă nu ne-am da seama de deosebirile între graiul nostru și al altora, nu s'ar explica cazurile de „inversiune fonetică“, de «hiperurbanisme», pe care le observăm atât de des în limba celor ce pun un exces de zel în lepădarea formelor dialectale din graiul lor, nici cazurile inverse de „reacțiuni față

de limba literară“, relevate pentru limba română de Gamillscheg în *Olttenische Mundarten* sau cazurile de «articulare prin reacțiune» ca cele arătate de Meyer-Lübke în *Dacoromania* II, 6. Cât de repede prinde urechea aceste deosebiri și cât de ușor își asimilează vorbitorul rostirea mediului ambiant, ne-o arată Weigand (*Aromunen* II 352.): „La servitorul meu [Român din Clisura] pe care l-am avut lângă mine un an întreg, am observat, că, fără să-și dea seama, în cursul călătoriilor noastre, își adaptă până la un oarecare grad pronunțarea și tezaurul lexical al dialectului pe care tocmai îl studiam. Adaptarea aceasta nu mergea atât de departe încât să fi încetat de a mai zice *đimt* în loc de *vimt*, sau să fi primit pe *ρ* (= r uvular) al Fărșeroșilor, dar *e* în loc de *ea*, forme sincopate și nesincopate, *va yin* în loc de *va z yin* etc. alternau după dialectul Aromânilor cu care venea în contact“.

Conștiința aceasta a raportului exact între sunetele unei limbi nu se observă numai în cazuri de bilingvitate, ci chiar în cadrele aceleleași limbi. S'a recunoscut bunăoară că dacă în dialectul dacoromân pluralul dela *față* este *fețe*, pricina acestei neregularități este analogia lui *fată* cu pluralul *fete*; tot astfel după analogia lui *vargă* — *vergi* s'a luat *livadă* — *livezi*. Analogia aceasta s'a întins apoi și asupra unor cazuri ca *fașă* — *feșe* sau *feși*, *barză* — *berze*, *spată* — *spețe*, *lopătă* — *lopeți* etc. cu atâta consecvență, încât trebuie să admitem că regula „a din tulpină, după labiale, devine e înaintea terminațiunei e, i a pluralului“, constatată de gramatici, există și în «simțul» subiectelor vorbitoare și deci și aceea că *p*, *b*, *f*, *v*, și *m* — pe care noi, filologii, le numim „labiale“, recunoscând nota lor comună: articularea cu buzele — formează și în simțul limbei o grupă de sunete care în anumite cazuri produc anumite schimbări constante.

Trebuința de categorizare gramaticală există deci și cu privire la sunete și precum admitem un simț morfologic sau sintactic la subiectele grăitoare, trebuie să recunoaștem și un simț fonologic. *Dacă schimbările de rostire sânt în majoritatea cazurilor inconștiente, legile fonologice sânt rezultatul unei acțiuni conștiente a minții noastre, vecinic observatoare și preocupată a stabili norme gramaticale.*

8. Cu cât îmi dau mai mult seama despre principiile diriguitoare în desvoltarea limbei, cu atât văd mai clar rolul cel

mare pe care îl are tendința aceasta de a clasă în categorii materialul brut de limbă în memoria noastră. Rezultatul ei e crearea neconținută de cadre nouă, în care acest material de limbă e rânduit; aceste tipare nouă în care poate fi turnat materialul vechiu, alcătuiesc însăși evoluțiunea limbei. Chestiunea, dacă această desvoltare însemnează un progres sau un regres, atât de des discutată de la Schleicher până la Jespersen e pusă greșit, căci ea introduce o notă subiectivă în cercetările obiective: știința are să constate și să explice, nu să aprecieze. Tot astfel pentru lingvist e fără importanță a ști ceea ce pentru psiholog poate fi o problemă însemnată, dacă, anume, procesul de „categorizare“ a materialului de limbă se întâmplă în mod conștient sau subconștient. Cred că o graniță între inconștientă și subconștientă nici nu se poate trage. Și memoria noastră funcționează în general fără s'o putem dirigu; totuși uneori avem posibilitatea, printr'o încordare voită, să ne aducem aminte de ceva, adecă să căutăm în mod conștient a legă ițele care asociază ideile noastre. Tot astfel uneori izbutim, meditând, să ne dăm seama despre raporturile constante între diferitele părți ale vorbirei sau ale unui cuvânt.

Ceea ce importă a ști, este că simțul pentru aceste raporturi constante există în mintea noastră și pentru sunetele pe care le rostim. O. Jespersen (*Phonetische Grundfragen* § 182) a observat cum unui copii, pe când încep să vorbească, își crează «legi fonologice» — false și necomplete, din cauza analizei greșite a unui material lingvistic sărac — pe care mai târziu le părăsesc sub presiunea controlului exercitat de mediul ambiant. Trebuința de a se exercită în astfel de stabiliri de raporturi constante între sunetele limbei este atât de mare la copii, încât îi vedem inventând limbi nouă spre a-și comunica lucruri neînțelese de alții, prin substituirea unor sunete ale limbei obicinuite prin altele, după o cheie stabilită de mai nainte.

Acest simț înăscut explică de ce o schimbare de rostire poate cuprinde tot «materialul lingvistic» — după expresia lui Sievers — adecă toate cuvintele cu construcție similară. Pe vremea când *l* între vocale începea să se pronunțe *r*, nu eră nevoie ca un individ să audă de la cei din jurul său toate cuvintele limbei cu *l* intervocalic schimbat în *r*, spre a le imită, ci eră de ajuns ca individul cu talent de limbă să audă câteva din ele, pentru ca

să-și dea seama de raportul constant între cele două fapte lingvistice, pe care noi filologii le numim „/ velar“ (cf. *Conv. lit.* 39, p. 309) și „poziție intervocalică“, spre a generaliza rostirea adoptată asupra tuturor cazurilor similare.

Dar ori cât de asemănătoare ar fi structura minții noastre, analiza și sinteza materialului brut de limbă nu pot fi absolut aceleași la toți indivizii grăitori. De aceea și «materialul lingvistic» va varia adesea de la individ la individ, și mai ales va fi deosebită conceperea legii fonologice, care pentru unii va apărea între margini mai strâmte, pentru alții între margini mai largi, după cum spiritul de observație al unuia va fi mai fin sau mai puțin dezvoltat¹⁾. «Excepțiile», cuvintele refractare unei legi fonologice, se vor explica deci în mare parte prin faptul că ele n'au fost recunoscute ca aparținând «materialului lingvistic», fiindcă condiții speciale le făceau să se asocieze în alte «serii». Dacă, bunăoară, pe vremea când *en* devenea *in* în limba română, cuvântul *gena* nu s'a prefăcut în *gină* (ca *plena* > *plină* și atâtea altele), ci a rămas *genă*, pentru ca mai târziu să se prefacă în *geană* (ca *penna* > *peană*), cauza poate fi apropierea strânsă de înțeles între aceste două cuvinte (cf. *Zeitschrift f. rom. Phil.* 28, p. 682) care le-a îmbinat într'o „serie“ atât de intimă semantică, încât n'a mai fost posibilă deslipirea lui *gena* de *penna* din seria semantică spre a fi dusă de curent singură în seria fonologică. În fond, explicația aceasta nu diferă de cea dată până acuma: *gena* e o excepție la legea fonologică despre prefacerea lui *en* în *in*, datorită analogiei lui *penna*, care l-a schimbat în **genna*. Numai cât rostirea **genna* poate n'a existat nici odată.²⁾

Un alt exemplu ar fi cel dat de Meyer-Lübke (*Mittellungen* p. 11—12) care explică, pe cât se pare, netrecerea lui *qua* în *pa* în cuvintele *qualis* > *care*, *quam* > *ca*, *quando* > *când*, *quantus* > *cât*, prin faptul că aceste pronume și adverbe au format o „serie“ intimă „gramaticală“ împreună cu alte cuvinte ca *quod*, *quid*, *quomodo* etc., care toate, având sunetul inițial *qu*, le-a constrâns și pe acestea să-l mențină.

¹⁾ Ceea ce admitea deci Sievers (*Phonetik*⁵ § 731) pentru filologii care stabilesc legile fonologice, admitem noi pentru înseși subiectele grăitoare.

²⁾ O altă explicație, de natură fonetică, a încercat să dea lui *geană* în timpul din urmă Meyer-Lübke în *Literaturblatt*, No. pe Octomvrie 1921.

Cât despre conceperea unei legi fonologice în cadre prea largi, s'ar putea cită cazul lui *e* scurt și accentuat latin. Deducțiunile ce le putem face din limbile romanice de azi ne fac a crede că diftongarea lui *ē* în *ie* se începuse în epoca preromană, dar numai când eră urmat de o singură consonantă. Dacă în românește condiția aceasta din urmă nu există și rostim de o potrivă *piezi* și *piept* (față de *piede* dar *petto* italian), aceasta se datorește, probabil, nerecunoașterii exacte, din partea Românilor, a raportului original și generalizării unei evoluțiuni asupra unui cerc mai larg de material lingvistic.¹⁾ Tot astfel se pare că legea fonologică după care *au* proton devine *a* în românește (*Conv. lit.* 44 p. 143—144 și 470) nu e decât lărgirea, peste marginile primitive, a legii fonologice latine vulgare, în urma căreia *au* urmat de *u* accentuat se prefăcea în *a* (*ausculto* > *asculto*). Deasemenea transformarea latină-vulgară a grupului *avi* înainte de consonante în *au* (*cavito* > *cauto*) s'a extins în limba română și asupra lui *evi* > *eu* (*prebiter* > *preut*) și *ovi* > *ou* (*novitatem* > *noutate*) etc., (cf. *Dacoromania* I 437).

9. Concepția neogramaticilor despre schimbările de rostire inconștiente, implică credința că subiectele vorbitoare nu pot reacționa în vreun fel sau altul împotriva legilor fonologice. Mintea noastră se revoltă împotriva unei astfel de concepții, care poate fi combătută chiar pe calea speculativă, pe care ea s'a născut. „A explica transformările fonetice și flexionare ca un fenomen mecanic-acustic e imposibil, neputându-se admite pur și simplu că sunetele și formele flexionare alunecă, cum cade bunăoară un corp în urma greutateii sale spre pământ, căci atunci ele ar trebui să alunecă în toate limbile de pe pământ fără excepție, în aceeași direcție, totdeauna, și am putea, în cazul acesta, prevesti de pe acuma încotro vor fi alunecat sunetele unei limbi d. ex. ale celei germane, în anul 2500“ (R. Lerch, în *Germanisch-romanische Monatsschrift* VII-1915, p. 101).

Dar studiile dialectale ne arată neconținut că cuvinte cu structură asemănătoare nu intră toate în cadrele aceleiași legi fonologice în acțiune, care în unele regiuni are cadre mai largi, iar în altele mai înguste. Dacă urmărim bunăoară reducerea lui *dz* și *dž* la *z* și *ž* — neterminată încă pe întreg teritoriul daco-

¹⁾ Posibil ar fi bunăoară ca în urma sincopării vocalei postone în vorbirea *allegro*, să se fi găsit mai multe exemple de *ē* trecut în *ie* în poziția cons. + cons., rezultată din cons. + vocală sincopată + cons.

român — vedem din studiile lui Weigand, că pe alocuri pierderea sau menținerea elementului cluziv e legată de poziția inițială sau intervocalică, de consonanta precedentă sau poate și de accent, deci că în diferite regiuni transformarea aceasta fonetică n'a ajuns să se generalizeze încă asupra tuturor cazurilor. Mai mult decât atâta, în condiții egale, vedem cum noua rostire nu cuprinde întreg materialul lingvistic și avem *june* dar *gloi*, aiurea *giune* dar *joi*, sau *joi*, *jug*, *jur* dar *giugastru* (*Jahresbericht* IV 276—277, VII 49), sau vedem că într'o regiune ca Banatul, care rostește până azi *veade*, *feate* etc., întâlnim cuvinte refractare ca *verde*, *merge* (*Jahresbericht* III 217).

Acestea și multe alte exemple de acest soi, de care abundă orice studiu dialectal conștiincios, ne întăresc în convingerea, că schimbările de rostire nu trebuie să ni le închipuim ca pe niște avalanșe, care în rostogolirea lor impetuasă îmbrățișază tot ce întâlnesc în cale, ci ca pe niște evoluțiuni lente, care se propagă anevoie, învingând neconținute piedeci, luptând oarecum cu individualitatea fiecărui caz special. Ele se generalizează nu numai prin puterea lor de expansiune (adecă prin tendința noastră instinctivă de a primi și a imita rostirea nouă ce o auzim), ci, cel puțin în măsură tot atât de mare, prin acțiunea minții noastre, care dându-și seama sau ghicind — une-ori în mod greșit — cauzele ce determină o schimbare, în năzuința neconținută de categorizare a materialului brut de limbă, generalizează o inovație fonetică, extinzând-o asupra cazurilor asemănătoare. În limba comună, cu influențele ei multiple din diferite dialecte geografice și sociale, vorbită în general de oameni mai culti și deci mai deprinși să ordoneze materialul brut de limbă cu care operează, vom întâlni o unitate mai mare decât în dialectele vorbite de o populație mai puțin cultă, care operând cu un tezaur lexical mai redus, simte mai puțin nevoia de ordonarea lui și de forme clare și neechivoce de expresie.

Ceea ce azi ni se pare unitar este adesea rezultatul unor frământări îndelungate după unitate formală.

Dacă vrem să proiectăm înaintea ochilor noștri o fază din trecut, nu trebuie deci să ne așteptăm la un tablou retușat de toate asperitățile și neregularitățile, precum îl avem azi, după munca marelui maestru, timpul. Un exemplu al acestei lupte am dat în Dacoromania I, 380 ș. u. studiind metafora vocalelor

accentuate înainte de *e* următor și alt exemplu e studiul lui Meyer-Lübke despre labiale, publicat în fruntea acestui volum. Ele ne arată cât de anevoioasă e generalizarea unei schimbări de rostire asupra întregului material de limbă și cum adesea azi abia mai putem descoperi câteva rămășițe ce ne amintesc tendințele de generalizare de odinioară.

Într'adevăr, dacă privim cu ochii istoricului fonologia unei limbi, observăm că majoritatea schimbărilor de rostire, determinate de cauze fiziologice, nu devin legi fonologice, nu izbutesc adecă să se generalizeze asupra întregului material lingvistic. Un exemplu dintr'o sută e de ajuns.

Fiziologia sunetelor românești *ă* și *â* încă nu este cunoscută bine. Un lucru neîndoios e însă, că la rostirea acestor vocale joacă un rol important poziția buzelor. Unii dintre cei ce au încercat să descrie foneticeste aceste sunete (Philippide, Sbiera), exagerând și schematizând această observare, au crezut că *ă* nu-i decât un *o* rostit cu buzele nerotunzite. Fapt este că labialele învecinate au în fonologia românească o influență hotărâtoare la schimbarea vocalelor în *ă*, *â* sau la modificarea lui *ă*, *â* în alte vocale. Cauza fiziologică a acestor modificări de rostire este dar evidentă. Cu toate acestea, generalizarea acestor schimbări de rostire asupra întregului material lingvistic nu s'a făcut în mod egal. Astfel, precum voi avea prilej să arăt cu altă ocazie, prefacerea lui *e* în *ă* (de asemenea a lui *ea* în *a* și a lui *in* în *în*) după labiale a început în vremuri străromâne; dintre toate dialectele noastre însă numai cel dacoromân o cunoaște ca lege fonologică (cu foarte puține excepții și cu tot mai puține excepții cu cât limba e mai recentă), pe când dialectul aromân și cel iștoromân abia dacă mai păstrează câteva urme de *e* trecut la *ă* după labiale. De asemenea prefacerea lui *â* în *o* după labiale, pe care o întâlnim în multe cuvinte, n'a ajuns să se generalizeze asupra întregului material de limbă, deși ea se poate constata, ca tendință generală, în cele mai deosebite regiuni și în diferite timpuri. Abia individual aflăm această modificare de rostire ca lege fonologică: astfel am un coleg din Muntenia, care rostește consecvent: *forde* „fără de“, *pomânt* „pământ“, *adevor* „adevăr“ etc., pe când noi ceilalți rostim *botez* dar *pământ* etc.¹⁾

¹⁾ Iată câteva exemple în care *ă* (*â*) a trecut în *o* (proton și *u*) în vecinătatea labialelor în diferite timpuri și locuri, unele, de sigur, facilitate și

10. Despre felul cum se cristalizează pe încetul o lege fonologică ne putem face o idee, dacă urmărim **legile fonologice în acțiune** în graiul nostru actual sau legile fonologice vechi, neîncheiate încă.

Se știe anume că cele mai multe legi fonologice se încheie la un moment dat. Când adecă modificarea de rostire prin care ele se caracterizează a cuprins întreg materialul lingvistic și o regiune întreagă, atunci rostirea aceasta modificată devine rostire obicinuită pentru generațiile următoare, face parte din patrimoniul tradițional de limbă; legea fonologică moartă nu mai contează pentru împrumuturile ulterioare. După ce toate cuvintele cu *l* intervocalic simplu s'au rostit cu *r* pe întreg teritoriul străromân (ca în lat. *mola* > *moară*), împrumuturile mai nouă n'au mai putut fi atinse de această schimbare, deci avem *boală*, *poală*, *școală* etc.

Când însă o lege fonologică are repercusiune și asupra formelor morfologice, producând în declinare și conjugare forme diferite, atunci simțul pentru raportul constant ce există între sfârșitul tulpinei și vocala inițială a dezinenței sau sufixului (pas:pași, las:lași), între vocala tulpinei și vocala dezinenței sau sufixului (frumos:frumoasă, mor:moară), între vocala tulpinei și accent (frumos:frumușel, mor:murim) etc. se menține

de influența asimilatorică a vocalei următoare sau precedente sau de analogia unor sufixe. (Formele fără citație se găsesc atestate în *Dicționarul Academiei*): animalia > *nămaie* și arom. *numa'lu*, apă-botează > *bobotează* (cf. în urmă *Dacoromania* I 437), balmoș — *bălmoși* și *bolmoși*, baptizo > **bâtez* > *botez*, sârb. *balvan* > *bălvān* și *bolvan*, *bălhac* și *bulhac*, ung. *barnás* > *bărnaciu* și *bornaciu*, Bârsa — *bărsănesc* și *burșănesc*, *bătuș* și *botuș* (amândouă formele se găsesc și în bulgărește), *cârpaciu* — *cârpăci* și *cârpoci*, familia > *fămeie* (> *femeie*) și *fomeie*, arom. *fumeal'e* (forme cu *o* se găsesc și în dialectele italiene), foras > *fără* și *for*, *fârtat* — megl. *furtat*, *fonfâni* și *fonfoni*, (vechiu și dial.) *fălos* > *folos*, *încovădiu* și *încovoiu*, *învălesc* și *învolesc*, *luăm* > *luom*, slav. *mamiti* > **mămi* > *momî*, *năpârcă* și *nopârcă* (*Jahresbericht* III 322), *palumbus* > **părumb* > *porumb*, arom. *purumbu*, *păpușă* — *păpușoiu* și *popușoiu*, *popas* — *popăsi* și *poposi*, *postav* — *postăvar* și *Postovair* (nume de munte în Brașov), megl. *primăveară* și *primuveară*, *remaneo* > *rămân* și *român* (deși s'a produs omonimitate cu *romanus* > *român*; forme cu *u* și la Engadini și Provansali), *repausare* > *răpăsă* și *răposă*, *Sâmedru* și *Sumedru* (și aromânește), *scăfâlcî* și *scofâlcî*, *tobaș* — **tobășar* > *toboșar*, *văpșea* și *vopșea*, *zăbavă* — *zăbăvi* și *zăbovi*. Cred că și *bori* al nostru presupune o formă mai veche **bări* (căci altfel am avea **bu'ri*) și derivă tot dintr'o tulpină *barr* — care ar putea fi identică cu albanezul *barrë* «povară» (< *bărn*); trecerea semantică s'ar putea explica fie că plecăm de la starea femeilor însărcinate (alb. *mbarsëm* «devin însărcinată», *barrë* «starea femeii însărcinate») care se manifestă prin vărsături, sau — mai probabil — de la „greutate” = „greață”.

viu în simțul limbei și poate cuprinde și împrumuturile mai nouă: aceeași metafonie a lui *o* în *oa* ca în *frumos:frumoasă* *o* avem și în *cocon:cocoană*, cuvânt împrumutat cu câteva veacuri mai târziu, și în *baron:baroană*, neologism din veacul al XIX-lea. Dar nu totdeauna și pretutindeni simțul acesta e de o potrivă de viu, nu la toți indivizii raportul constant între *o* accentuat și *ă* al dezinenței este clar, încât în rostirea unora împrumuturile nouă nu mai sânt asociate imediat cuvintelor vechi; atunci dăinuiesc alături, în limba comună, două rostiri (precum e cazul cu *aprobă* și *aproabă*), până ce una din ele se generalizează, sau până ce între cele două forme se stabilește și o nuanță de înțeles. Forma care învinge nu trebuie să fie cea nouă. Pe când simțul pentru legea fonologică e încă viu la o parte mare a populației, „excepțiile“ se înmulțesc mereu, căci primenirea limbei cu împrumuturi e neconținută. Atunci spiritul de „categorizare“ a materialului impune oarecum o revizuire a vechii legi fonologice, precizarea ei cu codicile nouă.

Un exemplu din fonologia română ne poate servi ca model.

Prefacerea lui *a* neaccentuat, când nu eră inițial, în *ă*, este una din cele mai vechi treceri fonologice — căci o găsim în toate dialectele, iar cronologia relativă ne-o arată mai veche ca multe alte evoluțiuni ale limbei noastre — și e răspândită pe întreg teritoriul român, trecând chiar peste hotarele limbei noastre (*Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 74). Ea se găsește în toate elementele latine (proton: *carbonem* > *cărbune*, postton: *apparo* > *apăr*, final: *ăqua* > *apă*) atât de consecvent, încât menținerea unui *a* neaccentuat în mijlocul sau la sfârșitul cuvântului (când acest *a* nu se poate dovedi a fi o dezvoltare ulterioară) face de la început neprobabilă originea latină a cuvântului.

Legea fonologică despre prefacerea lui *a* în *ă* în condițiile arătate se găsește și în cazuri ca: *calcătis* > *călcați*, *calcăre* > *călcare*, *calcăbat* > *călcă*, *calcăvi* > *călcaiu*, etc. față de *călco* > *calc*, *călcat* și *călcant* > *calcă* etc. apoi în *barbātus* > *bărbat*, **barbilia* > *bărbie* față de *bărba* > *barbă*. Din astfel de exemple, foarte numeroase, s'a stabilit simțul că unui *a* în poziție accentuată îi corespunde un *ă* în poziție neaccentuată. Mai întâiu acest raport eră valabil pentru formele flexionare și derivate cu accent schimbător, apoi, prin generalizare, pentru orice forme. De aceea vedem cuvinte de origine străină, intrate în

limbă mai târziu, tratate ca elementele latine: *hrăni*, *grădină* etc. (slave), *cărămidă* etc. (grecesc), *hălădui* etc. (unguresc). Avem însă și cuvinte streine cu *a* păstrat d. e. *blagoslovi* (slav), mai ales turcisme (*bagdadie* etc.) și neologisme (*magistrat*, *barometru* etc.). La altele uzul șovăe: *dascăl* și *dascal*, *măslină* și *maslină* etc. În dialecte șovăirea aceasta e și mai mare decât în în limba literară și aflăm pronunțări regionale precum *cășap*, *căștan* etc., apoi *înăinte*, *înăpoi* (în care *a*, odinioară inițial, se păstrează cu valoarea lui primitivă în limba literară), chiar și neologisme ca *trăduc*, *declăram*, datorite școlii „pumnuliste”, în Bucovina. Din dicționarul lui Tiktin și mai ales din al Academiei se pot strânge cu ușurință sute de astfel de exemple.

O lucrare specială, întemeiată pe un material bogat, va putea de sigur stabili câteva reguli cu privire la aceste cuvinte streine. Chiar și cu un material mai puțin complet se pot recunoaște însă câteva tendințe generale.

Astfel, în textele vechi întâlnim adesea forme cu *ă*, pe care azi le rostim cu *a* d. e. *bălaur*, *bătjocori* etc., încât pare că există o tendință în limba literară de a restabili pe *a*. Observându-mă pe mine, am constatat că pronunțarea din copilărie *măslină*, *Bănat* am schimbat-o cu timpul în *maslină* *Banat*, care mi se pare mai literară.

Pierderea accentului, în derivate, mai ales în derivatele cu multe silabe, produce mai adesea trecerea lui *a* în *ă*, decât lipsa accentului în cuvinte împrumutate. Astfel, deși alături de *Bănat* avem și forma *Banat*, în derivate se aude numai *bănățean*; deși *balaur* e mai des decât *bălaur*, întâlnim aproape numai *bălăuraș*, *bălăurel*, *bălăuroaică*; tot astfel *basmă* — *băsmăluță*, *geamandan-geamândănaș*, *parale-părăluțe*, (cf. Philippide, *Principii* 18). Dacă alături de *bacal* (din turc. *bakkal*) întâlnim *băcan*, alături de *fasole*, formele *făsuu*, *făsoiu*, *făsaică*, *păsulă*, *păsuică*, ele se explică prin faptul că sfârșitul acestor cuvinte a fost considerat ca sufix (*-an*, *-uiu*, *-aiu*, *-aică*, *-ulă*, *-uică*) iar cuvintele pomenite ca derivate.

Un *a* accentuat în silaba următoare pare a opri în multe cuvinte trecerea lui *a* în *ă*, sau a reface, prin asimilare, pe *ă*, în *a*. Afară de exemplele citate (*balaur*, *Banat*), avem cu deosebire turcisme ca: *acadea*, *bagă*, *basmă*, *budală*, *cazmă*, *patlagea*,

capac (mai rar *căpac*), *cazan* (mai rar *căzan*), *iatac* (alături de *letac* din **iătăc*), *iatagan* (alături de *iătagan*, *iertagan*) etc.

Dimpotrivă, un *ă* următor accentuat sau făcând parte din sufix promovează trecerea lui *a* în *ă*: *capcană* are pluralul *capcane* sau *căpcăni*, *carafă* are pluralul *cărăfți*, *falangă* are pluralul *falange* sau *fălăngi*, *paradă* are pluralul *parade* sau *vărăzi* (Philippide, *Principii* 18), de la *cașcaval* avem derivatele *cașcavalor*, dar *cășcăvălărie*.

Se vede deci că spiritul de organizare al limbei crează încetul cu încetul o ordine în formele duble (cu *a* și cu *ă*), stabilind raporturi nouă, care, tinzând să se generalizeze, pot să izbutească să dea un tablou ordonat celui ce va căută mai târziu să formuleze viitoarele legi fonologice.

Dialectologi ca Weigand sau Gilliéron au ajuns către sfârșitul studiilor lor la convingerea că dacă voim să înțelegem limba trebuie să urmărim fiecare cuvânt în dezvoltarea sa. Ceea ce vrea să zică, că puțința de a fi împărțit în diferite serii gramaticale, este nemărginită pentru fiecare cuvânt.

Gilliéron are dreptate când consideră legea fonologică numai ca impresia finală a unei uniformități parțiale. După el, fiecare cuvânt își are istoria sa, dictată mai ales de mediul în care ajunge, de societatea altor cuvinte cu care se întâlnește zilnic prin asociația neconținută de idei a omului. Astfel pe el nu-l izbesc excepțiile, ci tocmai dimpotrivă, el caută să explice uniformitatea parțială de dezvoltare a vorbelor care se întâlnesc în drumul lor și se silesc una pe alta, prin imitare, adaptare, asimilare sau propagare, să apuce căi comune. Mai mult decât atâta. „Etimologia populară“ pe care noi eram deprinși să o considerăm ca unul din factorii ce tulbură dezvoltarea „regulată“ a unui cuvânt după legile fonologice constatate, pentru Gilliéron este o putere creatoare de la care poate porni însăși legea fonologică. „Observez comme si, à la base des évolutions, il n'y avait aucun mystère physiologique, mais simplement une oeuvre de reflexion, plus ou moins consciente, à laquelle votre raison peut atteindre. Songez que peut-être l'histoire finira par vous révéler qu'il n'a tenu qu'à un fil que les plus grandes révolutions phonétiques, séparant en compartiments la matière linguistique, se soient ou ne se soient pas produites, que ce que nous considérons comme un mouvement général de la matière

linguistique n'est peut-être qu'une propagation à l'infini, jusqu'à des bornes qui en nécessitent l'arrêt, d'un mouvement individuel". Spitzer, de la care am împrumutat citația, adugă (*Literaturblatt f. germ. u. rom Phil.* 1920 col. 385-386) „Der Phonetik, mit der unsere Wissenschaft begonnen hat, wird so bloss die Nachlese dessen aufgespart, was die Semantik (in weitestem Sinne) als Lehre von der Spiegelung des Geistes in der Sprache an lautlichen Gleichmässigkeiten, „Serien“, hergestellt hat“. Schuchardt zicea: „Ich halte es sogar nicht für unmöglich, dass aus einer einzigen durch begriffliche Analogie hervorgerufenen Lautvertauschung ein ganzes Lautgesetz erwachse“ (*Über die Lautgesetze*, 22).

11. Intocmai precum în cazul citat al pluralelor în *-uri* (§ 7), nașterea unei reguli nouă morfologice se datorește uneori sintezei „greșite“, tot astfel legile fonologice se ivesc uneori din împărecherea unor fenomene fără legătură organică, care însă întâmplător au un factor comun. Nota aceasta comună pe care o recunoaște spiritul sintetic al subiectelor grăitoare, e considerată drept cauză a schimbării de rostire.

O astfel de lege fonologică este cea formulată de gramaticii istorici în modul următor: s final apare, la Italiani și Români, în monosilabele de origine latină, ca *i*, de ex. la Italiani: *noi, voi* din *nos, vos, sei* din **ses*=*sex*; *crai* din *cras*, (în limba veche) *piui* din *plus, poi* din *pos[t]*; *dai* din *das, stai* din *stas, hai* din **has*=*habes* și *s-ei* din *es*; la Români, afară de *noi, voi, apoi, dai, stai, ai*, și *trei* din *tres*.

Cele câteva cazuri refractare se pot explica în modul următor: ital. *tre* s'a orientat după *due* (pe când în românește, având *doi*, nu există nici o piedecă pentru *trei*), românescul *șase* s'a modelat după *șapte*, ital. *tra* din *trans* e neaccentuat și proclitic și tot neaccentuați rom. *nă, vă, lă* din *nos vos [il]los*; rom. *abiă* din *vix* poate să fi fost de vreme compus cu prepoziția *ad* și deci să nu mai fi fost considerat ca monosilab.

Odinioară, pe când stăteam sub influența școlii neogramatice am contestat această »lege« (*Conv. lit.* XXXV 826 ș. u), căci ea presupunea o transformare fonetică pe care nu mi-o puteam explica pe cale fiziologică. Intr'adevăr, din punct de

vedere fonetic, prefacerea unui *s* în *i*, fără altă cauză decât poziția lui la sfârșitul monosilabelor, este o enigmă. Dacă căutăm în dialectele italiene vedem că multe din ele nu au pe acest *-i* în loc de *-s*.¹⁾

În schimb, în unele dialecte italiene apare un *-i* la sfârșitul monosilabelor și când nu corespunde unui *-s* latin.²⁾

Se pare deci că nu avem a face cu o schimbare de rostire pe bază fonetică, ci că *-s* latin a amuțit la sfârșitul monosilabelor, ca în polisilabe, la Italieni ca și la Români. Precum am arătat în articolul citat, urmând o idee dezvoltată de Weigand în cursurile sale, *i* în *dai*, *stai*, *ai* se datorește analogiei tuturor verbelor (române și italiene), care în persoana a doua din singular au terminațiunea *-i*. Punctul de plecare îl găsim în *vai* < *va[d]is*, care a produs întâiu pe *stai*, cu care formă o „serie semantică“, iar acesta pe *dai*, cu care stă într'un neconținut raport morfologic. În *noi*, *voi*, în ital *sei* și în românescul *trei*, s'a adăugat un *i* după analogia pluralelor cu care aveă comună ideea pluralității. Odată aceste analogii produse, majoritatea monosilabelor accentuate găsindu-se cu un *-i* final, s'a stabilit o legătură — neîndreptățită etimologiceste — între monosilabitate — factor însemnător, precum am văzut, și la nașterea pluralelor în *-uri* — și între *i* final, generalizându-se cazul și asupra celor câteva adverbe, **plu*, **cra* și **po*, dialectal și asupra lui *mo* (din modo), *o* (din *aut*) și asupra lui *e* (din *est*). Prin „inversiune onetică“, *mai* < *magis* și-a putut pierde pe *i* final, devenind în anumite împrejurări *ma*.

Vedem dar, că fără să avem a face cu o transformare fonetică, lipsind deci cu desăvârșire momentul fiziologic, prin acțiunea analogiei și din necesitatea de sinteză a indivizilor grăitori, s'a stabilit un fals raport constant între monosilabitate

¹⁾ D. ex. Lanciaio *nu, vu*, (Finamore, 11, 21) Campobasso *cra, nu vu, se, po* (*Archivio glott.* IV 167), Arpino *puo, nu, vu* (și *vuo*) (*ib.* XIII 305), Gombitelli *se, pu* (*ib.* XII 13, 318), Sillano *se* (*ib.* XIII 330), Romagna *pio* (Mussafia 666), Alatri *nua, vua, po* (*Arch. glott.* X 171), Cerignola *nug, vug* (ca *tu_g, su_g*), *pou, seje, cră* și *crăje* (*ib.* XV 96), Aquila *dapó, nu, vu* dar *crat* (Rossi Casé 7, 35, 49), Bari *nu, vu* (Nitti di Vito 7), Sicilia *pua*, v-trientin *po*, etc.

²⁾ Astfel, în Lecce nu avem numai *stai, nui, ui* (din *vos*), *chiui* (din *plus*), *puscrai* (din *post cras*), ci și *moi* din *mo[d]jo* (*Arch. glott.* IV 118, 130, 131, 134, 140), în vechea-siciliană *aut* nu a dat *o*, ci *oi* (Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 213 n.), în Neapole apare, alături de *e* și *ei* (la persoana 3), din *est*].

și existența unui *i* final, care a putut da naștere, încă înainte de despărțirea limbei române de cea italiană, legii fonologice arătate.

În *Dacoromania* I 372—373 am arătat că dispariția lui *a* inițial neaccentuat la Istroromâni și Megleniți, precum și proteza aproape regulată a unui *a* la unii Aromâni, se datoresc unui concurs de împrejurări deosebite, care produc impresia că *a* inițial neaccentuat e »caduc«. Pe când la Dacoromâni între formele cu *a* și fără *a* încă nu s'a stabilit un raport constant, celelalte dialecte și-au creat, prin generalizare, legi fonologice, care n'au o cauză fonetică.

12. Dacă majoritatea schimbărilor de rostire, determinate de cauze fonetice, nu ajunge să se generalizeze ca legi fonologice — precum am văzut în § 9 cu privire la *ă* devenit *o* după labiale — și dacă, pe de altă parte, legi fonologice, ca schimbarea lui *s* final în *i* la monosilabe, se dovedesc a nu avea o bază fonetică (§ 11), cred că sântem în drept să ne îndoim că legea fonologică rezultă dintr'o schimbare a *bazei de articulație*, care, în afară de conștiința subiectelor grăitoare, are de urmare adaptarea mecanică a întregului material lingvistic noii obicinuițe de articulare. De fapt, toate încercările făcute spre a explica însași schimbarea bazei de articulație, deci spre a înțelege cauza mai depărtată a legii fonologice, au dat greș, începând cu cei ce credeau că o găsesc în deosebirile de climă, sau în păstrarea articulației din limba strămoșască și după învățarea unei limbi nouă, sau în continuarea adulților de a articula sunetele cu aceleași mișcări ca în copilărie și după ce prin dezvoltarea corpului întreg au crescut părțile organului articulator (Bremer-Herzog), sau prin schimbarea articulațiunii ocazionale, precum o observăm în afect, în articulare obicinuită (E. Richter), — ca să nu mai cităm alte explicări, care nu-s de fapt decât o amânare a explicării, precum: tendința de a avea sunete mai armonioase, comoditatea, economia de forțe etc.

Dacă este justă părerea exprimată în cele precedente, că generalizarea unei schimbări de rostire asupra materialului de limbă rezultă din aceeași trebuință de categorizare a materialului brut, pe care o putem întâlni și la inovațiunile de ordin morfologic, sintactic, etc., atunci legea fonologică este, în ultima analiză, în funcție de **talent pentru limbă**.

De obicei spunem că cineva are talent pentru limbi, când învață ușor și bine o limbă streină. De fapt talentul nu există numai pentru limbile streine, ci și pentru limba maternă. Putem observa într'adevăr că nu toți membrii unei națiuni vorbesc limba lor maternă deopotrivă de bine; chiar făcând abstracție de cei cu defecte organice, sânt unele subiecte. grăitoare care găsesc repede pentru gândurile lor forme expresive și alții care nu au această facultate. Dar talentul pentru limbă nu se restrânge la învățarea ușoară a graiului tradițional, ci el se manifestă mai ales atunci când vorbitorul, având în măsură mare simțul limbei, o îmbogățește cu aportul său propriu, turnând neconținut în tiparele existente forme nouă, care sânt imediat înțelese de ascultător. Există dar oameni care au mai mult rolul pasiv de propagatori ai formelor de limbă tradiționale și de imitatori ai ei, și alții — talentații — care au darul de observație a limbei, simțul nuanțelor, neliniștea de a afla expresia cea mai potrivită și mai neechivocă pentru un gând, creatorii de inovațiuni lingvistice.

Talentul limbei, adică facultatea de a aduce ordine în materialul brut de limbă, grupându-l și găsind un rost varianțelor de rostire, se manifestă și în fonologie. Dacă exemplele sânt mai greu de adus, cauza e numai că până acuma nu s'au făcut observări destule în această direcție.

Ele se găsesc totuși.

În vorbirea *allegro* mai ales, dar și în cea *lento*, putem observa cum, prin fonetică sintactică, un *c* final după consonantă amuțește înainte de un cuvânt începător cu consonantă. Gamillscheg (*Oltenische Mundarten* p. 97) citează exemple ca *primes' daru, să te găses' sănătos*. Relevându-le, am spus în *Dacoromania* I 373, că astfel trebuie explicată amuțirea lui *c* în sufixul *-esc* la Megleniți și la unii Istroromâni. Din cercetările inedite ale lui Bartoli, rezultă că această formă *-es* în loc de *-esc* (relevată și de I. Maiorescu), se întâlnește în comuna Brdo, însă nu în graiul tuturor, ci consecvent se observă numai în materialul cules dela M. Tercovici. Ceeace ne arată că acest Tercovici, cu talentul limbei mai dezvoltat, a adus ordine în materialul său de limbă și dintre cele două forme: *-esc* înainte de vocale și *-es* înainte de consonante, a generalizat-o pe una.

Se pare că înainte încă de ce *u* final să înceapă a se

roști șoptit în limba română, el a dispărut în cuvântul *unu*, prin fonetică sintactică, în anumite construcții. Precum din *uscăre* s'a născut, prin sincopă, *uscăre*, tot astfel din *unu-călu* s'a putut naște *un calu* (și apoi *un cal*). Faptul că în [textele vechi *un* nu e scris niciodată cu *z* final, ci totdeauna, ca și în, *din*, e o dovadă despre aceasta. Se pare că pe vremea când *n* între vocale începea să se rotacizeze, existau încă ambele forme: *un călu* dar *unu calărăț*, căci la Istroromâni se păstrează încă forma *un* (ca în, *din*) alături de forma *ur* (ca *bur* < *bunu*). Ambele forme se întrebuițează de cei mai mulți Istroromâni promiscue (indiferent de începutul cuvântului următor, deci *ur om* și *ur bur om* sau *un om* și *un bun om*). Alois Belulovici însă distingeă consecvent între *ur* și *un*, întrebuițând pe cel dintâiu numai ca numeral, pe cel din urmă numai ca articol nehotărît.

Acest Belulovici avea un talent pronunțat pentru limbă; de aceea textele culese de la el sânt un model de consecvență de rostire. Pe când bunăoară la cei mai mulți Români (și la cei mai mulți Istroromâni, precum reiese din textele culese de alți cercetători), întrebuițarea lui *i* în hiat nu e consecventă (eu însumi rostesc când *aler*, când *aer*, une-ori *trebuie*, alte-ori *trebue*), nevoia de a avea granițe exacte între silabele unui cuvânt, făcea ca intercalarea acestui *i* să apară cu o distincție și consecvență de tot remarcabilă la Belulovici.

Deosebirile ce există adesea între textele culese de mai mulți inși din același loc, nu se reduc numai la exactitatea mai mare sau mai mică a transcrierii, ci ele se explică și prin faptul că între oamenii de la care au fost culese aceste texte se găsesc unii cu talent mai mare sau mai mic pentru limbă, deci cu un graiu mai unitar sau mai puțin unitar, cu rostiri mai precise și mai consecvente sau mai puțin clare și mai puțin generalizate asupra întregului material lingvistic.

13. Admițând că talentul indivizilor grăitori este un factor hotărîtor în dezvoltarea unei limbi, am admis în mod implicit și aceea că subiectele grăitoare nu formează o masă omogenă, reacționând în mod egal — sau chiar lipsiți de facultatea de a reacționa — față de graiul tradițional.

Când studiile de limbă, desbrăcate de metodele vechi de cercetare, au adoptat, în veacul trecut, metode de investigație

pozitive, mai ales când lumea începuse să creadă în „legi fără excepții“, apropierea de naturaliști, i-a făcut pe unii să asemene expansiunea inovațiilor fonetice cu întinderea în cercuri tot mai largi a undelor pe fața liniștită a apei, tulburată la un moment dat de lovire.

Astăzi numai puțini credem în „teoria undulațiunii“ și asemănarea cu undele luminoase care se propagă în baza forței lor inerente de expansiune nu ni se pare tocmai potrivită. Dacă lingvistica poate adopta vreuna din teoriile naturaliștilor, mi se pare că aceasta nu poate fi alta decât **teoria adaptării la mediu și teoria selecțiunii.**

Omul, cât trăește, face eforturi neconținute de a-și perfecționa singurul mijloc prin care poate împărtăși semenilor săi gândurile și trebuințele sale, limba. Învățarea unei limbi durează cât timp dăinuiește în omul sănătos trezvia minții; e dar greșit a crede că limba se învață numai în vârsta copilăriei. E adevărat că în copilărie punem bazele pentru învățarea limbei, că la vârsta când intrăm în școală sântem stăpâni pe elementele vorbirii și am învățat în general rostirea sunetelor. Dar limba ce o vorbim atunci se aseamănă cu însuși corpul nostru: toate organele noastre există în armonica lor îmbinare, dar brațelor le lipsește încă vânjoșia, gâtuleju'ui sonoritatea, organelor genitale puțința de reproducere etc. Așa și limba copiilor are toate elementele constitutive și posibilitatea perfecționării, dar e încă nedesvoltată. Rostirea e o chestie de abilitate, și cu oarecare eforturi și-o poate însuși și un papagal; vorbirea gândită e o chestie de talent. Abia în școală, unde cunoaștem limba pusă în serviciul gândirii abstracte și științifice sau a literaturii frumoase, limba noastră se îmbogățește și primește consistență, abia în contactul pe care omul matur — cel analfabet ca și cărturarul — îl are cu oameni care vorbesc mai bine, mai curent sau mai frumos decât el, limba lui se desăvârșește. Mijloacele acestei perfecționări rămân aceleași și se pot asemăna cu însuși dezvoltarea corpului nostru: mintea noastră e capabilă să creeze — în cadrele formelor existente — forme nouă, întocmai precum în celulele corpului nostru stă puterea creațiunii de celule nouă. Pentru aceasta e însă nevoie să primim din afară hrana necesară, să înmagazinăm neconținut material nou de limbă, pe care în parte îl asimilăm, în parte îl eliminăm.

ca netrebnic. Controlul neconținut al mediului ambiant face ca să ne lepădăm înșine de multe din inovațiile noastre individuale de limbă, pe care le recunoaștem ca încercări neizbutite sau greșeli; dar multe scapă acestui control și atunci le punem în circulație, devenind ele parte din materialul brut pe care alții îl prind cu urechea de la noi și care e supus la rândul său selecției. Din milioanele de inovații individuale va pieri tot ce nu e capabil de traiu și va rămâne ceea ce oferă limbei maximum de note prielnice, precum dintre nenumăratele specii de animale s'au putut menține numai cele ce întruneau condițiile cele mai avantajoase în lupta cu mediul ambiant.

Ar fi desigur o greșală să ne închipuim că evoluția unei limbi ne-o arată suma de legi fonologice, paradigme morfologice, reguli sintactice și constatări semasiologice, pe care le găsim într'un manual de gramatică istorică. Aceasta constituie numai o mică parte din evoluțiile mai mult sau mai puțin generalizate, întrucât ele au putut fi observate de filologi în limba și dialectele actuale și au putut fi urmărite, pentru vremurile trecute, pe baza documentelor, sau reconstruite în temeiul unor speculații. În acest sens are dreptate K. Vossler, când, în disprețul său pentru pedanteria filologică, aseamănă limba cu livada înflorită, iar gramatica cu cutia în care botanistul strânge plantele ce-l interesează (*Sprache als Schöpfung und Entwicklung* p. 50).

Pentru ca să putem înțelege legea fonologică, care nu este decât generalizarea unei rostiri nouă asupra materialului lingvistic și extensiunea ei asupra unei colectivități, e dar necesar să urmărim tocmai felul cum se produc inovațiile individuale în limbă și cum ele sânt primite de alții.

Cum se nasc distincții sau forme nouă din materialul de limbă vechiu putem observa în orice moment dacă sântem atenți la cei din jurul nostru.

Iată câteva exemple, care cred că nu sânt lipsite de interes.

Dintre cele două servitoare ale mele, una, cea mai bătrână și mai cu prestigiu dar și mai refractară pentru inovații de limbă, e din apropierea Clujului și vorbește o limbă împistritată cu ungurisme. Pentru francezul „brosse“ ea întrebuițează cuvântul *chefe* (din ung. *kefe*, cu același sens). Cealaltă, mai tânără și cu vădită tendință de a vorbi frumos, e din părțile Brașovu-

lui, dar fusese servitoare în București, vorbește deci limba literară. Ea întrebuințează cuvântul literar *perie* (din slav. *perije*). Amestecul limbilor n'a întârziat să se producă. Pe când servitoarea mai bătrână, conservativă, a rămas la terminul *chefe*, cea mai tânără a primit noul termin, însă numai pentru *peria* de podini, făcută „din rădăcini”; pe cea de haine, ea continuă să o numească *perie*, „fiindcă e făcută din *păr*”. Etimologia populară a fost decizivă la diferențierea de sens a celor două cuvinte, dar acest simț etimologic e o dovadă de talent pentru limbă, căci el implică o gândire asupra materialului de limbă, o categorizare a lui după legături etimologice.

În limba literară se conjugă *eu lucrez, el lucrează, etc.*, în Ardeal se zice *eu lucru, el lucră*. Formele din urmă sânt cele obicinuite în familia mea; numai eu, sub influența limbei literare, rostesc, de câțiva ani încoace, de când mi-am dat seama de această deosebire, *lucrez*. Copila mea, auzind de la mamă-sa *lucru* și dela mine *lucrez*, face următoarea distincție: *lucru* pentru lucrul manual, cusutul, gătitul, directatul, pe care l-a văzut la mamă-sa, *lucrez* pentru lucrul la masa de scris, unde mă vede de obicei pe mine. De aceea când odată m'am dus în grădină „să lucrez” la straturile cu legume, ea m'a corectat: „Te duci să lucrî, nu să lucrezi, căci ți-ai luat lopata”.

Pentru a exprima ziua care urmează lui *poimâne* se întrebuințează expresia *după poimâne* sau *poipoimâne* (cu accentul principal pe primul *poi*), care trebuie să fie mai veche și să dateze din vremile când *poi*, din lat. *post*, eră încă înțeles în sensul „după”. Azi însă acest cuvânt nu mai are un înțeles autonom, încât în graiul copiilor miei s'a putut naște expresia: *în anul viitor* pentru ideea „în anul care urmează după anul viitor”. N'am corectat anume această expresie a lor, pentru-ca să văd la ce analogii nouă mai poate duce; de fapt în curând ea a produs și pe „în anul trecut”. S'a născut deci o nouă categorie în graiul copiilor miei, care m'a făcut să înțeleg nașterea perfectelor reduplicate latine.

Mai greu este de a arăta cum astfel de inovațiuni de limbă se selecționează, fiind primite sau respinse de cei din jur, căci pentru acest lucru trebuie observațiuni îndelungate, pe care dialectologii — preocupați ca să urmărească anume fenomene de limbă pe un teritoriu cât mai extins — de obicei nu le pot

face. Greutatea crește, când e vorba de fenomene fonologice, care ar trebui observate în curs de câteva generații și pentru urmărirea cărora textele vechi, cu ortografia lor tradițională, nu ajung.

De aceea, pentru înțelegerea fenomenelor fonologice, trebuie să recurgem la analogia altora, din alte ramuri ale gramaticii. La alt loc al acestui volum arăt de unde pornește uzul de a întrebuiți propoziția *p(r)e* la acuzativ. Ca și în cazurile citate în § 7, avem de a face cu o interpretare nouă a materialului tradițional, izvorită din nevoia de a ocoli echivocul. Anumite construcții în care *pre* avea valoare prepozițională, puteau fi interpretate astfel, încât el să devină un simplu instrument gramatical, care să deosebească acuzativul de nominativ, complementul drept de subiect. De sigur că o astfel de interpretare nu putea fi colectivă, ci numai individuală. Dacă însă ea, din individuală ce eră la început, a putut deveni colectivă, în așa măsură că azi întrebuițarea lui *pe* înaintea numelor de ființe la acuzativ e regulă generală la Dacoromâni, cauza este nevoia de a deosebi și printr'o expresie formală complementul de subiect. De ce, între cele două propoziții, *spre* și *pre*, care amândouă aveau această funcțiune, a învins, prin selecțiune, cea din urmă, nu putem spune cu hotărîre, dar ceea ce e evident din acest exemplu, este că o inovațiune individuală poate deveni colectivă fără să admitem puteri mistice, care îi dau forța de expansiune a unelor luminoase.

14. Oricât de multe și variate sânt inovațiunile individuale, care toate „bat la poarta vieții“ cerând intrare, posibilitatea de a creă forme nouă e mărginită și condiționată de niște **tendințe generale** pe care încă nu le cunoaștem exact, dar pe care lingvistica generală începe acum să le deslușască.

Astfel Meillet, în *Linguistique historique et linguistique générale* (Paris 1921) arată cum progresele în civilizația popoarelor indoeuropene au produs în limba lor unele inovațiuni comune. O mulțime de distincții subtile pe care le fac de obicei popoarele pe o treaptă inferioară de cultură și care au existat și în limba primitivă indoeuropeană, au dispărut la indoeuropeni; gramatica lor istorică ne permite să urmărim această dispariție treptată. Astfel au dispărut aproape cu totul formele deo-

sebite pentru numărul dual, astfel, dintre cele trei genuri, neutru nu-l mai păstrează unele limbi (precum cele romanice), iar altele (precum limba engleză) nu mai fac distincție nici între masculine și feminine. Gradul mai înalt de civilizație a produs în sintaxă un sistem întreg de propoziții subordonate, corespunzând gândirii mai abstracte. Cultura mediterană a modificat însă mai ales felul de a înțelege lucrurile și deci înțelesul cuvintelor.

Este chiar firesc ca la membrii aceleiași neam interpretarea limbii să nu se deosebească mult. Un exemplu: De când deosebirea între *el* și *dînsul* și-a pierdut, în conștiința limbei române, röstul etimologic, cele două pronume au devenit sinonime și cereau o diferențiere din partea celor cu talent pentru limbă. În unele locuri, d. ex. prin Bucovina, am observat că diferența între cele două cuvinte a rămas sintactică, deși nu mai e cea etimologică: *dînsul* se întrebuițează după prepoziții, încolo *el*: Vine și el cu dînsul. Uzul original care leagă pe dînsul de prepozițiunea *a* (*ad-ipsam-illum* > *adînsul*, despărțit greșit în *a dînsul*) s'a generalizat pentru toate prepozițiile. În alte părți diferențierea începe să devină semantică: *el* arată o persoană pe o treaptă socială mai joasă sau egală; *dînsul* e o persoană mai sus pusă, mai bătrână etc. Această interpretare am găsit-o individual în mai multe provincii, fără ca să fi ajuns undeva să se cristalizeze în „regulă gramaticală“.

Dar nu numai în vocabular, sintaxă și morfologie putem constata cauze comune producând efecte similare, ci și în fonologie. Omul civilizat vorbește altfel decât omul incult. Prin educație el a învățat să se stăpânească, să fie mai rezervat în arătarea sentimentelor sale, să tradeze cât mai puțin din ținuta sa subiectivă față de cele exprimate; trebuința de a se înțelege cu alții din depărtare (în scris, prin telefon etc.), îl privează de ajutorul gestului și al mimicii, deci e nevoit să le înlocuiască printr'o expresivitate mai mare a dicțiunii (sau prin claritatea stilului); astfel mijloacele sale de rostire vor trebui îmbogățite prin nuanțări mai subtile, care cer o economie considerabilă cu porția de aer care produce vibrațiunile organului articulator; accentul și tonul vor deveni un factor deosebit de important în graiul omului mai cult, probabil și ritmul și silabizarea. Astfel de factori însă sînt de cea mai mare importanță pentru rostire și

modificarea sunetelor într'o anumită direcție. Ochiul nostru are puțința să se miște în lături spre a vedea lucrurile așezate mai la dreapta sau mai la stânga; cu toate acestea, când ne uităm în lături, mișcarea ochilor atrage după sine și mișcarea capului întreg. Tot astfel schimbarea tonului, deși nu trebuie să producă o schimbare a calității sunetelor rostite, de obicei are de urmare o rostire mai deschisă a vocalelor (cf. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik* § 232 și Herzog, *Streitfragen* p. 59). *De aici urmează că inovațiunile de rostire individuale, deși pot fi foarte diferite, vor urmă, la același neam, unele tendințe generale, care la un moment dat pot produce în diferite locuri rezultate identice.*

Atlasele lingvistice ne arată pete de aceeași culoare răspândite pe diferite puncte ale teritoriului, fără continuitate între ele. Une-ori ele se explică prin colonii de origine comună; alte-ori ele sânt relictetele unor forme vechi, răspândite odinioară și prin locurile care alcătuiesc puntea de trecere; sânt însă cazuri destul de dese când nu putem admite nici colonizări, nici urme vechi, ci avem de a face cu inovațiuni spontane în mai multe locuri, izvorite din aceleași tendințe generale.

Vom cerceta un asemenea caz din fonologia românească.

În lucrarea lui Gamillscheg despre dialectele oltene, în § 25, este vorba de trecerea lui *ă* în *a* înainte de accent. Observațiunile lui sânt următoarele: Mai clar se observă această trecere în comunele Dobrița și Stănești, dar ea se găsește și în Topești, de unde se citează exemplele: *ma (=mă) prin[d] fiuori* și *nu va (=vă) mai puneți minte[a]*. În amândouă cazurile *ă* fiind între două labiale, G. deduce că avem a face cu un fel de disimilație a lui *ă* în *a*. Același fenomen se constată, tot în vorbirea repede, înaintea unui *a* accentuat din silaba următoare: *spalăt, margaritär*. G. observă că în vorbirea respicată această transformare nu se întâmplă și localnicii nu sânt conștienți că în vorbirea repede pronunță *a* în loc de *ă*. Avem dar, după G., de a face cu o formă dublă, dictată de condiții sintactice. „În momentul când forma sintactică scurtată [=rostită repede]: *navală* și cea dinainte de labială: *ma prind* ajunge să fie rostită și în alte poziții, legea fonologică este gata. De aceea să nu ne imaginăm că șovăielile de fonetică sintactică produc un haos în desvoltarea limbei, căci după aceste șovăieli urmează uniformitatea“.

Transformarea aceasta a lui *ă* se găsește pe aproape întreg teritoriul dacoromân și este aproape generalizată la Istroromâni. Iată exemplele pe care mi le-am notat din studiile dialectale ale lui Weigand (cifra romană arată volumul „Anuarului seminarului din Lipsca“, cifra arabă indică pagina):

În Banat aflăm *barbat*, *batut*, *saptamână*, *vadzut* în aceleași comune care prefac și pe *a* accentuat în *ă*, adecă în Mehadica, Veredin, în Craina și Bania în Almaș III 231—232, *batrân* în Mehadica, pe când în Craina se pronunță cu stadiul intermediar *ă* III 222, tot așa *gradină* III 217; numai pronunțarea *barbat* se întinde până la Mehadia și se găsește sporadic și în nordul Banatului, d. ex. la Sacoșul-unguresc III 221 „se pare că pronunțarea curată *a* este condiționată de *a* următor“ III 222.

În părțile Crișului și Mureșului întâlnim destul de răspândită pronunțarea *săcară* „poate și *sacară*“ IV 257; *cameașă* se găsește în *Țela*, *Buteni*, *Șibot* IV 272.

În părțile Someșului și Tisei avem *barbat* în *Șomcuta-mare* IV 24.

În Oltenia întâlnim *barbat* în *Vâlcea* VII 39.

În Muntenia (și părțile marginase din Ardealul sudic și Moldova) avem *barbat* într'o comună din Argeș și prin județul Putna, *mas(e)ă* prin Muscel, Dâmbovița, Putna VIII 259, *cameașe* în Muscel și Bran VIII 264.

În Moldova formele *masă* IX 163, *calcăi* IX 164, *stajar* IX 167, *barbat* IX 171, apoi *lasăți* (dar *lăsăm*), *îngrașați* (dar *îngrășăm*), *ma spăl*, *batrân* sânt foarte răspândite IX 182—183, tot astfel în Basarabia și Bucovina: *fanină* 30, *sacară* 31, *masă* 34, *calcăi* 36, *gradină* 37, *stajar* 38, *cameașă* 39, *barbat* 42, *batrân* 42, *sanin*, *sacure* 50. Despre rostirea aceasta în Moldova avem și probe în texte. La Varlaam (Cazania) întâlnim nu numai forme ca *sacară* ³³¹/₁₅, *macarū* ⁷⁶/₁₁, ci și *ca* (=că) *l-ați născut* 174^v/₃, în Cântecel populare culese de Vasiliu, *ma tem* 163 etc., iar în cel mai recent volum de novele de M. Sadoveanu (*Cocostârcul albastru*), găsesc *buna sara* 150, *spataru* 183, *pacat* 187 etc., alături de *supărați* 27, *legănat* 189 etc.

În toate exemplele citate, condițiunea în care apare rostirea *a* în loc de *ă* este accentul următor. În acest caz însă condițiunea nu pare a fi și cauza. Într'adevăr, ar fi cel puțin

curios, ca aceeași cauză fiziologică, care a prefăcut pe *a* în *ă*, să prefacă pe *ă* în *a*, și aceasta în timp ce legea fonologică despre prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă* este încă, precum văzurăm în § 10, în vigoare. Accentul următor este numai o condiție aparentă, nu o cauză eficientă. Cauza imediată este un *a* următor, subț a cărui influență asimilatoare, *ă* precedent se preface în *a*, iar cauza primordială tendința Românului de a-și așeza organul articulator în poziția pe care va avea s'o ia la rostirea sunetului următor, ce-i apare înainte de vreme viu în conștiință (aceeași ca și la metafohia lui *e* și *o* în *ea*, *oa*). Cum însă în evoluțiunea sa, sunetul *a* a rămas nemodificat numai subț accent, iar neaccentuat este rostit *ă*, înțelegem de ce, în exemplele de care e vorba, *ă* este proton, iar *a* următor poartă accent. Astfel în locul cauzei adevărate (un *a* următor), a putut fi luat drept cauză accentul următor și prin urmare legea fonologică să fie interpretată în mod greșit. În cele mai multe regiuni vedem că „materialul lingvistic“ păstrează încă limitele originale: *barbat*, *sacără*, *lasați* etc.; în altele însă el cuprinde și exemple ca *batrân*, *sacure* etc., generalizându-se legea fonologică asupra altor cazuri de *ă* proton. Dacă observațiile lui Gamillscheg, citate mai sus, corespund stării faptice din jurul Târgu-Jiului, dacă adecă, în afară de *a* următor, și labialele încunjurătoare prefac, prin disimilare, pe *ă* proton în *a*, n'ar fi nici o mirare ca simțul limbei să caute factorul comun între *navală*—*năvală* și *ma prind*—*mă prind* și aflându-l tot în accentul următor, să se cristalizeze simțul că rostirea *ă* trebuie schimbată în *a* de câte ori urmează accentul.

În afară de Istria, unde legea fonologică e aproape generală și cuprinde mai toate cazurile de *ă* proton, o aflăm mai răspândită în Moldova cu Basarabia, unde rostirea *a* în loc de *ă* este pe cale de a deveni generală, cel puțin în cazurile când urmează un *a* accentuat; în celelalte regiuni ea e încă redusă pe teritorii mici și numai la o parte a materialului lingvistic, apărând uneori încă în stadiul de tranziție *a*, iar pe alocuri numai în rostirea „allegro“. La Aromâni și la Megleniți n'am observat până acum nici o urmă de o astfel de rostire.

Avem dăr de a face, după toate indiciile, cu un fenomen vechiu, al cărui început trebuie datat după ruperea Românilor de sud, dar înainte de despărțirea Dacoromânilor de Istro-

români. De ce această inovație de limbă, care de sigur avea tot timpul să se generalizeze, nu s'a fixat decât în parte și în condițiuni neegale? De ce, admitând teoria selecțiunei, unele inovații de limbă găsesc condiții mai avantajoase decât altele și care sânt acestea? Singurul răspuns pe care-l putem da deocamdată este de natură generală: Condițiile cele mai avantajoase sânt cele ce răspund mai bine trebuinței de a ne înțelege, vorbind, cu semenii noștri.

15. Limba este — după cea mai scurtă și mai precisă definiție — comunicarea gândurilor prin rostire. Dintre cele trei elemente care constituie această definiție, cele două din urmă au stăpânit cercetările lingvistice din veacul trecut și de la începutul veacului nostru. Procesul fiziologic al rostirii și procesul psihologic al gândirii au preocupat aproape exclusiv pe cercetători. Știm cu toții ce avânt a luat, cu deosebire de la Sievers încoace, fonetica. Și azi există filologi care exagerează rostul ei, crezând că ea e mai mult decât o știință ajutătoare a lingvisticeii, închipuindu-și că prin ajutorul ei pot să înțeleagă tainele înseși ale graiului omenesc.

Alții au crezut că pot desluși aceste taine pe cale filosofică, urmărind limba la izvorul ei, gândirea. Dela Wilhelm von Humboldt încoace „filosofia limbei“ a devenit o disciplină înfloritoare. În locul aplicării nefirești a regulilor logice asupra gramaticii, filosofii au izbutit să explice unele fenomene lingvistice cu ajutorul psihologiei. Dar nici psihologia nu poate explica decât o parte a problemelor pe care ni le pune graiul omenesc. Exemplul lui Wilhelm Wundt ne arată cât de zădărnica e încercarea de a voi să explici orice fenomen lingvistic pe cale psihologică: monumentală sa operă de etnopsihologie, atât de bogată în amănunte, n'a putut afla aprobarea fără rezerve a lingviștilor. „Și eu recunosc în scrierea lui Wundt o operă grandioasă, pe care nici un lingvist nu are voie s'o ignoreze; ea mi se înfățișază ca un tăvălug uriaș, care înaintând cu pas egal, turtește totul în calea sa, spre a putea face un drum solid și neted.“ (Schuchardt, *Exkurs zum Sprachursprung III*, 194). „Nu există nici un fapt lingvistic, care să nu se întemeieze pe un fapt psihologic“, zice A. Meillet în *Linguistique hist. et linguist. gén.* 54 „Câțiva savanți au voit să găsească în psi-

hologie explicarea tuturor faptelor lingvistice; iată o greșală gravă care pleacă de la un punct de vedere just“. Fonetica și psihologia sânt, pentru cel ce vrea să înțeleagă limba omenească, științe auxiliare indispensabile; ele nu ajung însă pentru explicarea tuturor faptelor lingvistice. Căci nu e suficient a urmări „gândul pe buze omenești“ spre a înțelege graiul uman în toate manifestările lui. Pentru ca gândul rostit să nu fie un simplu monolog, ci graiu omenesc, se cere ca el să realizeze însuși scopul fundamental al vorbirii: înțelegerea între oameni.

La întrebarea cum se naște o schimbare de rostire, ne poate da răspunsul până la un oare care grad fonetistul; la întrebarea cum se poate ea fixa, prin generalizare, asupra materialului lingvistic, răspunde în cele mai multe cazuri psihologul; la întrebarea cum se propagă asupra comunității de indivizi grăitori, va avea să răspundă sociologul.

Sociologia, știința veacului al XX-lea, va trebui deci să devină o știință ajutătoare a lingvistului, precum îi e fonetica și psihologia. „Dacă mediul în care se dezvoltă limba este un mediu social, dacă obiectul limbei este de a permite relațiuni sociale, dacă limba nu s'a păstrat decât prin aceste relațiuni, dacă în sfârșit limitele limbilor tind să coincidă cu cele ale grupelor sociale, e evident că cauzele de care depind faptele lingvistice trebuie să fie de natură socială și că numai considerarea faptelor sociale va permite să substituim în lingvistică determinarea unui proces examenului de fapte brute“.

Considerarea momentului social în studiul limbei nu este un lucru nou. Chestiunea fusese pusă însă de H. Steinthal astfel, încât cel mai de seamă teoretician al școalei neogramatice, H. Paul, o combătă cu vehemență. Plecând de la constatarea că limba nu există ca ceva autonom, în afară de noi, ci se naște în momentul când gândul nostru se exteriorizează prin rostire și dispare în momentul când gura s'a închis, el a avut discuții aprige cu „etnopsihologul“ Steinthal. Discuții aprige — și sterile, căci în loc ca ele să îmbrățișeze problema însăși, se învârteau în jurul unor abstracțiuni filosofice. Fritz Mauthner (*Die Sprache*, 119) le caracterizează foarte nimerit prin următoarea frumoasă comparație: „Paul a văzut și a descris mai clar și

mai bine decât oricine albia și picăturile râului; râul însuși nu-l cunoaște și nu-l numește niciodată. Steinthal stă pe țărmul râului, cuprins de admirare, privește la râu și tăgăduiește existența matcei lui. Paul nu vede râul de picături; Steinthal nu vede picăturile din cauza râului. Istoric, Paul privește evoluțiunile limbei și nu observă acel sensorium commune, către care etnopsihologul Steinthal întinde amândouă mâinile. Amândoi au dreptate — și se ceartă cu cuvintele limbei ce formează obiectul cerței lor, cu cuvinte de toate zilele, care în cursul discuțiilor lor chiar, își schimbă forma și înțelesul“. Iar Meillet (*op. cit.* p. 16, cf. și 230) are următoarea foarte adevărată reflexie. „Limba este eminentamente un fapt social. S'a zis că limbile nu există în afară de subiectele care le vorbesc și deci că n'avem dreptul de a le atribui o existență autonomă, o ființă proprie. Aceasta e o constatare evidentă, dar fără importanță, ca cele mai multe propoziții evidente. Căci dacă realitatea unei limbi nu e ceva substanțial, existența ei nu e mai puțin neîndoielnică“.

Dat fiind însă că limba e vorbită de oameni, dintre care fiecare își are individualitatea sa proprie, cu felul său propriu de a gândi, cu inteligența sa particulară, este firesc ca de la om la om limba să varieze. Cât timp „gramatica istorică“ formă preocuparea de căpetenie a celor ce studiau limba, deosebirile acestea, care se vădesc în mod limpede când comparăm limba strămoșilor cu a noastră, erau scoase mereu la iveală, și ideea că limba omenească e supusă unor neconținute schimbări a devenit un loc comun și o întâlnim exprimată în fruntea celor mai multe manuale de lingvistică.

Ceea ce e de mirare însă *nu este faptul că limba s'a schimbat, ci că ea s'a modificat atât de puțin*. Uimitor nu este că un Român din București vorbește altfel decât un Roman din Roma sau decât un Român din Sighetul Marmației, ci că Bucureștea-nul de azi rostește — de la depărtarea de două mii de ani — *de carne*, întocmai ca răstrămoșul său roman și că el se poate înțelege fără greutate — dela distanța de 800 de kilometri — cu concetățeanul său din Sighet.

Conservatismul acesta admirabil, care a infruntat douăzeci de veacuri; legăturile care conduc dezvoltarea limbei în același sens peste șire duble de munți și peste granițe politice despăr-

fitoare, — iată două fenomene pe care lingvistica va trebui să încerce a le explica cu mai multă stăruință de aci înainte.

16. *Desvoltarea unei limbi se caracterizează prin lupta necontentită între inovațiunile individuale și rezistența colectivă împotriva lor.* Posibilitatea de a înțelege și de a interpreta cele auzite în mai multe feluri, imperfecția organului nostru articulator în reproducerea celor auzite și mai ales trebuința de a crea forme nouă pentru îmbogățirea limbei, produc inovațiunile de limbă, care sânt totdeauna individuale; necesitatea de a se înțelege între sine, produce la membrii aceluiasi grup social o vecinică reacțiune împotriva acestor inovațiuni. „Această reacțiune n'are, de cele mai multe ori, altă sancțiune decât ridicolul la care expune pe cel ce nu vorbește ca toată lumea; dar în statele civilizate moderne ea merge mai departe, excluzând de la oficiile publice, prin examene, pe cei ce nu știu să se conforme uzului admis ca bun de un grup social oarecare“. (Meillet *op. cit.* 230). Grupări mai mici în jurul unor anumite centre administrative, culturale, religioase, comerciale etc. produc dialectele geografice; aceleași interese zilnice produc, la cei ce au același fel de traiu, dialectele sociale. Alături de acestea există însă limba comună și limba literară, care redau graiul grupului social, în înțelesul cel mai larg al cuvântului, națiunea.

Conservatismul unei limbi se explică deci prin conformarea omului la legile sociale, care-l opresc să se depărteze de făgașul tradițional; comunitatea de interese la un grup social crează nevoia unei limbi comune; tot de natură socială este **imitația**, mijlocul prin care o inovațiune de limbă devine, selecționându-se, în timpul cel mai scurt posibil, un bun comun la un grup social mai mic sau mai mare.

Trebuința de a câștiga pe calea cea mai repede experiența, pregătirea pentru lupta grea de existență, a dat viețuitoarelor instinctul imitării: puii de găină, îndată după ce au ieșit din găoace și s'au uscat, încep să ciugulească imitând pe mama lor. Când aud la un vecin o formulă fericită prin care a dat, cu mijloacele cele mai economicoase, expresie clară unui gând, pe care eu înzadar încercam să-l îmbrac în vorbe sau forme potrivite, îl voiu imita. Dar chiar când o formă nouă de exprimare

nu e nici mai utilă, nici mai frumoasă decât cea tradițională, ea are pentru sine farmecul noului, e totdeauna mai expresivă, fiindcă uzul n'a ajuns încă s'o banalizeze. Acesta e bunăoară cazul cu neologismele care pătrund în limba noastră, chiar când cuvântul strein e aproape sinonim cu vechiul cuvânt românesc: introducerea lui în limbă corespunde mai mult unei trebuințe stilistice decât semantice. Ca moda, care ne silește să îmbrăcăm haine, ce nu-s nici mai comode, nici mai practice și nici mai ieftine decât cele îmbrăcate până ieri, tot astfel imitația în limbă, chiar când apare ca o simplă maimuțarie, își are rostul ei social.

Dacă, pentru filolog, chestiunea primă este: ce imităm? pentru lingvist tot atâta însemnătate are întrebarea, pe cine imităm? E vorba de **prestigiul** cuiva în societate. Cunoaștem cu toții influența binefăcătoare sau dezastroasă pe care o exercită asupra moravurilor noastre un camarad de școală sau de regiment. Tot astfel un prieten care ne domină sau o personalitate literară care ne copleșește poate exercită o influență mare asupra limbei noastre, silindu-ne să-l imităm fără control. Subt influența lui Eminescu, pronunțarea *sălbatic*, *singuratic* a părinților miei, a devenit, subt pana mea, *sălbatec*, *singuratec*. De curând un cunoscut, la care nici odată n'am descoperit preocupări lingvistice, mi-a arătat mâhnirea sa văzând că Iorga întrebuițează expresia *a da în vileag*; în sufletul său s'a născut conflict între prestigiul pe care Iorga îl exercită asupra lui și între aversiunea firească pe care Ardelenii o au de a întrebuița cuvinte de origine ungurească. Mâhnirea provenea din faptul că se vede stâjenit în tendința sa de a primi fără control o inovație lingvistică de la o personalitate cu prestigiu.

Omul dela țară imită limba orășanului, sluga limba stăpânului și noi toți ne supunem neconștient prestigiului limbei literare, desbrăcându-ne de provincialismele „urite“ ale dialectului nostru local.

Totuși foarte adesea observăm și cazul invers.

Atunci când orășanul vrea să impună săteanului, el vorbește limba literară, căutând, cu ajutorul prestigiului de care aceasta se bucură, să câștige însuși în prestigiu. Când însă orășanul are nevoie de sătean, când vrea să-i câștige încrederea și votul de alegător, va căuta să-l imite cât mai mult și în graiu. In

priveința aceasta sântem dispuși adesea să exagerăm. Astfel părinții adesea vorbesc copiilor în limba schimonosită a acestora, fără să-și dea seama că copilul mic ar înțelege mai bine forma exprimată corect, pe care el o prinde cu urechea, dar pe care organul său articulator nu e încă în stare s'o reproducă exact. În Ardeal, în contactul între Români și Sași, putem adesea observa cum țăranul român își schimonosește graiul în felul cum pronunță Sașii românește.

Astfel de modificări forțate ale graiului nu au, firește, o urmare remarcabilă în dezvoltarea limbei: singura urmare e că, în graiul Sasului sau al copilului mic, rostirea neexactă va dăinui timp mai îndelungat, lipsindu-le controlul firesc al pronunțării exacte. Limba părinților și a țăranului român nu se va altera, decât doar în cazurile rare, când o formă neexactă, prin deasa ei întrebuințare, se schimbă, din ocazională ce eră, în obicinuită. Acesta e bunăoară cazul cu unele cuvinte pătrunse din graiul copiilor în limba oamenilor mari. Principiul lingvistic însă care stă la baza fenomenului relevat, este de cea mai mare importanță: *vorbind, ne orientăm după gradul în care știm că putem fi înțeleși de cel care ne ascultă.*

Din acest principiu se pot face o sumă de deducții foarte importante pentru înțelegerea limbei în dezvoltarea ei.

Oricine a putut observa că altfel vorbim în cercul restrâns al familiei sau în societatea unor prieteni vechi și intimi și altfel unui public strein, adunat să ne asculte. În cazul dintâiu obicinuința ce o avem unul cu altul și cu felul nostru de a ne exprima, ne face să ghicim cuvintele, chiar când ele sânt rostite în mod defectuos: relativitatea, raportul de relație între diferitele sunete ne face să înțelegem o vorbă, deși e pronunțată în parte greșit, precum culegătorul tipografic va recunoaște cuvântul, chiar când e scris greșit, sau când diferitele litere au altă înfățișare în anumite combinații (d. ex. litera *r*), dacă s'a deprins odată cu scrisul nostru. De aceea într'un cerc de intimi vorbim repede, cu o pronunțare mai puțin distinctă, formele morfologice „necorecte“ (precum ar fi bunăoară plurale ca *ei face sau genitive și dative ca lu tata*) trec neobservate, construcția sintactică e adesea atât de imperfectă încât putem lăsa afară chiar și predicatul (fiind siguri că ceilalți îl com-

plinesc singuri), tezaurul lexical e sărac și are cuvinte cu accepțiuni speciale, iar preocupările stilistice dispar aproape cu totul. Dimpotrivă, un profesor bun, care are să „explice“ elevilor săi, va vorbi rar, cu o pronunțare distinctă, gramatical corect și cu reliefări stilistice. Un actor, în sfârșit, care ține să ne dea, pe lângă înțelegerea textului, și simțirea frumuseților lui literare, va întrebuiți, în afară de gesticulație și mimică, toate mijloacele dinamice și muzicale ale vocii, va declamă. Fiecare dintre noi avem dar, după împrejurări, mai multe feluri de a vorbi. Cât de mult se deosebește chiar felul de a roști unele sunete la diferite ocazii ne-o arată observațiile făcute de Jespersen (*Grundzüge* § 162) despre înlocuirea lui s intervocalic prin z în limba daneză. Iar faptul curios că unele transformări fonetice — ca amuțirea lui s final — care apar în latinește din cele mai vechi timpuri, fără să se generalizeze, și apoi reapar în unele limbi romanice, îl explică Etmayer (*Vulgärlatein* p. 266) în modul următor: „Partea cea mai mare a transformărilor fonetice latine vulgare aveau un caracter facultativ, condiționate fiind de ritmul frazei și de construcția ei; înțelegem ușor că aceste nuanțe, pe care le creează momentul, nu erau ținute, decât în cazuri excepționale, de scrierea latină. Numai tirănia exercitată de limba literară asupra tuturor este cauza că atâtea transformări fonetice latine vulgare n’au putut ajunge în curs de secole la stabilitate și liniște“.

Toți facem apel, când vorbim, și la darul de a ghici al interlocutorului nostru. Precum la operă, bunăoară, unde cântatul oprește rostirea clară a cuvintelor, textul în mare parte îl ghicim din combinația vorbelor deslușite, astfel și când ascultăm pe cineva adesea îl înțelegem, nu fiindcă el rostește cuvintele așa cum le rostim noi, ci fiindcă noi le interpretăm după felul nostru de a le roști. Dacă n’ar fi așa, n’am înțelege bunăoară pe un om răgușit, pe un știrb sau pe unul care vorbește căscând sau mâncând (căci organul nostru de articulare nu servește numai la vorbit, ci are și alte funcțiuni care pot fi simultane cu graiul). *Controlul mediului ambiant este deci relativ și se exercită în limitele în care în vorba noastră ascultătorul recunoaște încă graiul său.*

Un exemplu va explica mai bine ceea ce voim să spunem. E cunoscut fenomenul înlocuirii, la o mare parte a popo-

rului francez, și german, al lui *r* alveolar printr'un *r* velar (uvular). Transformarea aceasta e în curs și putem urmări cum rostirea velară a lui *r* se răspândește din ce în ce mai mult. Unii (d. e. Trautmann, combătut de O. Jespersen, *Lehrbuch d. Phonetik* p. 135 n.) explică răspândirea aceasta ca o chestie de prestigiu, crezând că ea a pornit din saloanele „precioaselor“ franceze și devenind „modernă“ s'a răspândit în rostirea Parizienilor și apoi în pronunțarea „literară“ franceză, ba chiar și în Germania, unde moda franceză a pătruns mai întâiu la intelectuali. Dar rostirea aceasta se găsește și la alte popoare și se întâlnește incidental destul de des și la Români, unde ea n'a putut pătrunde, cel puțin la țară, prin influența graiului parizian.

E. Herzog (*Streitfragen* p. 53) a crezut că poate da fenomenului o explicare pur fonetică: la *r* alveolar vibrează vârful limbei; dacă rostirea se face cu mai multă energie, vibrațiunile acestea se pot transmite asupra părților superioare ale limbei, propagându-se până în dreptul vălului și dând naștere unui *r* velar. Astfel el crede că nu e nevoie să admitem „o săritură de articulație“ („Lautsprung“) din partea dinainte a limbei la dosul limbei, căci aceste substituiri ale unui loc de articulare prin altul nu se potrivesc în sistemul celor ce văd în orice schimbare de rostire o transformare lentă și gradată.

Cred că nu e nevoie să admitem această explicație forțată și neprobabilă, isvorită din credința că prin ajutorul foneticii se explică toate fenomenele în legătură cu rostirea noastră. Mai probabilă mi se pare următoarea explicare. Sunetul *r* alveolar e un sunet greu de rostit. Aceasta o observăm la copii când încep să vorbească: *r* de obicei e cel din urmă sunet pe care ei izbutesc să-l pronunțe bine. Cei mai mulți îl înlocuiesc prin *l* (unii prin *i*, prin alte sunete sau prin zero), stârnind râsul camarazilor lor mai mari pentru omonimele caraghioase care rezultă din această rostire (cf. *lac* = lac și *rac*, *iadu* = iadu și Radu etc.), până când sancțiunea ridicolului îi fac să-și însușească, prin eforturi neconținute, rostirea adevărată¹⁾. Cu mult mai ușor

¹⁾ Chiar după ce copiii izbutesc să rostească pe *r* singur, sunetul le face încă greutate, când, în vorbire, apare combinat cu alte sunete. Astfel o nepoată a mea, deși începuse să pronunțe pe *r* alveolar, zicea tot *dragă* în loc de *dragă*; mună-sa, repetându-i mereu forma corectă, într'o bună zi o auzirăm rostind: *rrdagă*, cu un *r* foarte „rulat“. Se știe că cele mai multe cazuri de metateză se întâmplă tocmai în cuvintele cu *r*.

decât *r* alveolar e de rostit *r* velar. Aceasta o observăm când noi, cei deprinși cu *r* alveolar, cercăm, și izbutim fără greutate, să-l pronunțăm pe cel velar, pe când un German sau Evreu încearcă adesea înzadar să-și însușească pe *r* românesc. Tot din cauză că *r*-ul părinților săi e ușor de rostit, copilul german îl învață din fragedă pruncie.

În cursul încercărilor de a reproduce pe *r* alveolar al părinților, unii copii români ajung la expedientul lui *r* velar (uvular), de sigur cel mai apropiat sunet ca efect acustic. Aproximarea aceasta acustică e atât de mare, încât la controlul general pe care îl exercită mediul ambiant, cel cu rostirea aceasta primește fără greutate viza la pasaportul cu care poate intra în comunitatea celorlalți grăitori. Sancțiunea ridicolului nu are loc, pentru că în graiul comun un *r* velar neexistând, omonimitatea, ocazia cea mai prielnică de a produce echivocul, nu există. ¹⁾ Unii dintre cei ce în copilărie rosteau pe *r* velar izbutesc mai târziu să-l înlocuiască prin *r* alveolar; majoritatea însă rămâne cu el toată viața. (Cunosc însă un caz, la un copil al unui văr al meu, care în copilărie rostea *r* uvular, în școală s'a deprins cu *r* alveolar, iar acum, la vârstă de 15 ani, revine iar la *r* uvular). În Bran, unde petrec totdeauna lunile de vară și unde observ de vreo 25 de ani încoace dialectul local, indivizii care rostesc *r* uvular se înmulțesc mereu. Ceilalți abia bagă de seamă acest „defect“ în vorbirea lor: voind odată să descriu altuia pe un țăran, al cărui nume îl uitasem, am citat între semnele sale particulare rostirea lui *r* uvular, fără să izbutesc însă să-l caracterizez prin acest fapt. E neîndoios că rostirea aceasta „se moștenește“, căci ajunge ca unul din părinți s'o aibă, pentru ca s'o regăsim la majoritatea copiilor. Cauza poate fi structura organului articulator sau numai deprinderea din copilărie a rostirii părintești. Că această rostire e mai ușoară, e clar; numai cât vorbind de transformarea fonetică a lui *r* alveolar în *r* velar sau uvular, nu avem voie s'o explicăm considerând-o mai ușoară.

¹⁾ Un fost profesor al meu, fiica acestuia și fiica fiicei — deci trei generații — redau pe *r* alveolar printr'un fel de *r* labial. Cum însă buzele nu sânt destul de elastice spre a produce, fără o sforțare mai mare, vibrațiuni, *r*-ul pe care îl pronunță ei seamănă aidaoma cu un *v*. Ridiculizarea lor nu lipseă și îmi aduc aminte de hazul ce l-a produs odată fiica aceluși profesor, când a spus că cel mai bun mijloc de a curăți o stofă de scame este a o peria cu o perie *cuvată* (= *curată*, înțeles de noi *cu vată*).

O rostire nu ajunge să fie mai ușoară pentru ca ea să și rămână după ce s'a produs, ci se cere ca ea să nu fie supărătoare asupra interlocutorului, ca acesta să audă în ea rostirea proprie.

Dar sânt sunete care nu sânt numai grele de rostit, ci și grele de perceput cu urechea. Astfel un *f* bilabial abia se aude, ca un suflat. Impresia acustică ce o produce asupra noastră se aseamănă cu celalalt sunet „suflat“, cu *h*, care însă e cu mult mai bine perceptibil. Când deci Spaniolii sau Gasconii au ajuns să pronunțe pe *f* inițial în mod bilabial, s'a putut ușor întâmpla ca sunetul acesta să fie substituit prin *h*. Cazul invers îl întâlnim la noi, unde un *h* final sllavon, în cuvinte ca *prah*, *vârh*, a fost substituit prin *f* bilabial, care însă, din pricina lipsei sale de sonoritate, a fost înlocuit sau prin sunetul fonetic corespunzător (*praw*, *vârw*, în Banat *prau*) sau prin *f* labeo-dental (*praf*, *vârf*), rostire, care după cum îmi comunică Weigand, o găsim și la Bulgari.

Astfel de „substituiri de articulație“ nu sânt admise bucuros de fonetiștii extremi, căroră nu li se potrivesc în întregul lor sistem de a explica transformările fonetice. Orice modificare de rostire fiind inconștientă, ei o pot admite numai ca o alunecare lentă și gradată de la o articulație la alta, traversând nenumărate stadii intermediare, imperceptibil de deosebite unul de altul. Pentru ei înlocuirea lui *r* alveolar prin *r* velar (uvular) său a spirantei bilabiale *f* prin spiranta coardelor vocale (sau faringală) însemnează o săritură de articulație (Lautsprung), care nu se mai potrivește cu concepția lor, ca și când această modificare a rostirii tradiționale nu s'a putut întâmpla cu ocazia auzirii limbei, ci a trebuit să se producă în graiul aceluiași subiect grăitor. De aceea vedem cum unii din ei, spre a salvă sistemul, recurg la explicații complicate și neverosimile, chiar pentru cazuri atât de patente de substituiri de articulație, precum le oferă metateza. / În opoziție chiar cu fonetistul Sievers, care în franc. *fromage* pentru *formage* sau în germ. *bersten* în loc de *brestan* vede un „Lautsprung“ (*Phonetik* ⁵ § 72¹), E. Herzog crede că formele *fromage* și *bersten* se datoresc unei disolvări greșite, în vorbirea „lento“, a formelor *frmage*, *brsten* din vorbirea „allegro“, în care *r* se pronunță deosebit, în primul conservând poziția buzelor *o*, în al doilea poziția *e* a buzelor (*Streitfragen* n. 36—37).

Meringer și Mayer au arătat în cartea lor *Versprechen und Verlesen* (studiu, continuat apoi de Meringer sub titlul *Aus dem Leben der Sprache*) cât de numeroase sânt abaterile de la uzul tradițional, »greșelile« în vorbirea și scrierea noastră. Numărul lor crește când ne aflăm în familie sau într'un cerc de prieteni, — în care cei doi autori și-au făcut mai ales observațiile — fiindcă intimitatea ne permite să fim mai lăsători și mai ales fiindcă, vorbind, avem conștiința că vom fi înțeleși chiar schițând numai oarecum fraza noastră. E un fapt constatat astăzi că chiar cele mai uzuale cuvinte ale noastre le rostim adesea „greșit“, fără să ne dăm seama. Cele mai multe greșeli se reduc la influențe asimilatorice ale sunetelor împrejmuitoare, la persistarea mai mult decât ar trebui la o articulare precedentă sau la adaptarea înainte de vreme a organului articulator la articulația care va trebui să urmeze, la eclipse momentane de memorie cu privire la ordinea în care au să urmeze sunetele în cuvânt (metateze), etc.

Un dicton german zice: „Omul e un animal care se obișnuiește ușor“. E într'adevăr uimitor ce repede își însușește omul un „vițiu“ de pronunțare, cât de ușor devine obicinuită o rostire incidentală a sa. Dacă ținem seama că și interlocutorul nostru face, în graiul său, „greșeli“, vom înțelege cum un vițiu de rostire, pe care îl aude și altul, poate deveni obicei.

Orice inovațiune față de forma tradițională, întru cât ea nu stânjenește înțelegerea, poartă în sine germenul de a se generaliza, prin obicinuință la cel ce o introduce, prin farmecul noului la cel ce o aude și mai ales pentru că la membrii aceleiași grup social e vecinic activă tendința de a reduce la aceeași formă unitară graiul prin care comunică. Ceea ce nu știm încă — și nădăjduim că vom ști când vom cunoaște mai bine legile ce stăpânesc structura noastră socială — este, de ce cutare inovațiune de limbă prinde rădăcini mai adânci, generalizându-se mai repede decât alta. De asemenea, nu știm încă de ce în anumite perioade de timp rostirea tradițională se modifică mai mult decât în altele.

Intr'adevăr, dacă cercetăm istoria limbilor romanice, vedem că cele mai importante legi fonologice datează din veacurile care au urmat imediat după căderea Imperiului roman. Unii o explică prin amestecarea de rase (A. Dauzat, *La vie du langage*

p. 45. ș. u. care, urmând pe Ascoli, crede că rostirea poporului autohton rămâne ca predispoziție și după ce a învățat limba cuceritorului). Meillet, care deosebește atât de clar momentul etnic de cel lingvistic, crede totuși că tulburările mari în sistemul morfologic indoeuropean se datoresc faptului că limba Indoeuropenilor, întinzându-se pe un teritoriu vast, a fost primită de popoare cu alte limbi, care numai cu anevoie și-au putut asimila o morfologie atât de complexă. Pe vremea când indivizii „indoeuropenizați“ vorbeau amândouă limbile, pe cea veche și (în mod imperfect încă) pe cea nouă, ei au introdus o tulburare în părțile mai delicate și mai puțin stabile ale morfologiei indoeuropene: „Orice extensiune a unei limbi are deci ca efect simplificarea sistemului și suprimarea distincțiilor mai mult sau mai puțin de prisos“ (*op. cit.* p. 210). Faptul că popoarele romanice vorbesc astăzi limbi mai deosebite una de alta decât bunăoară cele slave, despărțite nu cu mult mai târziu de trunchiul comun, este pentru că „pretutindeni, unde limba latină se vorbea în momentul când Imperiul roman s'a fărâmițit, ea era de importanță recentă și că tradiția nu avea soliditatea unei tradiții lingvistice înrădăcinată de multe veacuri la o populație stabilă. Tulburările sociale produse de invaziunea barbarilor au produs o viață în esență rurală; consecința inevitabilă este o rezeziciune foarte mare în transformările lingvistice“ (*op. cit.* p. 314).

Cred că pricina de căpetenie a marilor schimbări în graiul popoarelor romanice în întâiele veacuri ale existenței lor nu se reduce la amestecul etnic (cf. *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 45 ș. u. și *Locul limbei române* p. 18—19). În Italia de mijloc și de sud, unde în esență populația a rămas cea veche, latină, schimbările au fost tot atât de mari ca în Italia de nord, unde amestecul cu popoarele năvălitoare a fost mai mare. Că sistemul morfologic al popoarelor romanizate ar fi fost mai puțin complicat ca cel latin, nu se poate documenta: în Franța, Galii romanizați aveau același sistem morfologic, iar în Spania, Reția și Dacia, sistemul morfologic al popoarelor aborigene nu-l cunoaștem; de altminteri romanii admit în general că simplificarea sistemului morfologic în limbile neolatine este în mare parte o urmare directă a modificărilor fonologice. Ceeace însă știm pozitiv și putem constata în tot cu-

prinsul Imperiului roman, este că începutul evului mediu înseamnă o decădere mare a culturii. În aceasta vom găsi și explicarea tulburărilor mari în rostirea limbei latine.

E un fapt constatat că omul, cu cât se găsește pe o treaptă mai înaltă de civilizație, cu atât are o limbă mai îngrijită. Tocmai fiindcă ideile mai subtile pe care le exprimă cer o exteriorizare mai precisă și mai clară spre a fi înțeles exact. Cu cât omul e mai cult, cu atât va conta mai puțin cu darul de ghicire a interlocutorului său; cu cât el se găsește pe o treaptă culturală mai înapoiată, cu atât întregul său sistem de exprimare (în care intră cu rol activ și gesticulația și mimica) va fi mai mult o schițare a ideilor decât o exprimare dezvoltată a lor. Există limbi de popoare pe jumătate sălbatece, la care nuanțele sunetelor nu sânt necesare pentru înțelegerea exactă. Astfel Sievers (*Phonetik*⁵ § 733) citează cazul unei Papuan, care în cuvântul *voka* „cafeă“ pronunță pe *k* uneori ca spirantă fonică, alteori ca cluzivă fonică, alteori ca cluzivă afonă, apoi ca aspirată și chiar ca africată, fără ca sensul cuvântului să se schimbe. De sigur faptul, că la Istroromâni, în unele părți, nu se mai face nici o deosebire între *s* și *ș*, ci amândouă sunetele (și prin urmare și *ț* și *č*) au dat același rezultat, pe care dialectologii îl aud unii ca *s* alții ca *ș*, e o dovadă despre stadiul inferior cultural al acestor oameni săraci și necăjiți.

Cu decăderea civilizației romane a fost sfârșit dar și lanțul care ținea într'un mod atât de admirabil încătușată unitatea limbei latine. Câmpul deveni rodnic pentru ivirea și răspândirea de rostiri individuale din ce în ce mai depărtate de stadiul original al limbei.

17. Constatările făcute mai sus ne dau explicarea pentru un fenomen care la aparență e în contradicție cu ceea ce știm despre dezvoltarea lentă și gradată a modificărilor de rostire. Observăm anume că *cu cât o transformare fonetică cuprinde în sine deosebiri mai mici față de stadiul vechiu al limbei, cu atât ea se poate menține mai mult, fără să se generalizeze, rămâne deci ca „lege fonologică în acțiune“, pe care n'o putem formula încă.*

Intr'adevăr, dacă privim accele transformări de rostire din timpuri vechi, care au dat limbei române înfățișarea ei specială,

deosebind-o atât de mult de limba latină, precum e prefacerea lui *l* în *r*, a lui *bl* și *br* în *ur*, *ul*, amuțirea lui *b* și *v* între vocale, schimbarea dentalelor în sibilante înaintea unor sunete palatale, *â* din *a* în poziție nazală etc., vedem că ele sânt cele mai „regulate“, că apar generalizate asupra tuturor cuvintelor cu structură analoagă, și că sânt răspândite în spațiu asupra tuturor dialectelor și încheiate în timp înainte de contactul nostru cu Slavii.

Dimpotrivă, avem alte modificări, desigur vechi și ele, care însă până azi nu apar nici generalizate, nici răspândite în mod egal pe tot teritoriul, nici mai ales încheiate. Voiu cită un exemplu pe care orice Român îl poate controlă cu rostirea sa. E cazul lui *e* neaccentuat, care, dacă nu este final ¹⁾ (în care caz este considerat ca dezinență flexionară), în graiul meu apare în concurență cu *i*. Astfel, după accent, eu pronunț *dumî-necă*, *âger*, dar *âripă*, *âprig*, rostesc *piêdecă*, *pûrece* și le scriu astfel, deși tormele *piedică*, *purice* sânt cele mai obicnuite în literatură, zic *galbin*, *carpin*, *pieptin*, rostesc însă și scriu *frasin*. Înainte de accent rostesc *pricep*, *priveghez*, *rinichiu*, *mișel*, dar *nevastă*, *dumnezeu*, *belșug*, *vecin* (și tot astfel *ceti*, *veni*). Pronunțarea mea nu este și a altora. Astfel formele *duminică* (Jahresbericht IX, 174), *balegă* (Dicț. Acad.), *precep*, *preveghez*, *nivastă* (Jahresbericht IX, 172), *Dumnizeu* (ib. 173), *bîșug* (Vârcol, Graiul din Vâlcea 9), *vinî* (ib.), *frasen* (Jahresbericht VIII, 263) sânt destul de răspândite, pe când *arepă* e rar, iar *meșel* și *renichiu* nu cred să se audă undeva. În unele cazuri și în unele regiuni s'a introdus o oarecare regularitate. Astfel Gamillscheg (*Oltenische Mundarten* 59) arată că prepoziția *de* devine *dî* numai înainte de alte prepoziții: *de mine*, dar *dîla* (formă pe care o găsim și în *Codicele Voronețean* ^{62/10} și în țara Hațegului cf. studiul lui O. Densusianu p. 25). La Aromâni, unde prefacerea lui *e* neaccentuat în *i* este în unele regiuni generală, se conjugă *dzem* dar *dzimûi* (= *gem*, *gemuiu*). Instructiv e cazul următor: *e* de la sfârșitul substantivelor se preface în *i*, când îi urmează articolul *le*. Rostiri ca *soarile* (Jahresber. IV 273, VI 22, VIII 265 etc., Densusianu, Țara-Hațegului 25), *ușile* (Jahresber. VI 14 etc.), *câ(i)nile* (Jahresber. III 210, VIII 255, IX 159), *dragostile* (Gamillscheg, *Olt.*

¹⁾ Se știe că în unele dialecte, chiar dacoromâne, precum e cel moldovean, și *e* final trece în *i*: *bîni*, *lemni* etc.

Mund. 59), *broaștile, lemnile* (Densusianu, *Țara-Hațegului* 25) se găsesc în cele mai multe regiuni¹⁾ și asemenea de scrieri nu lipsesc nici în documente literare. Astfel în Biblia din 1688 cetim *iepurile* 136 v., la Odobescu (Scrieri III 246) *fluturile*, pe care-l are și Alexandrescu (Meditații 230). Cauza acestei prefaceri a lui *e* în *i* pare a fi accentul proparoxiton: Gamillscheg (*Olt. Mund.* 59) citează cazul lui *razămi-te* din *razăme-te* (rezultat, după asimilarea lui *ă* la *e* următor, din *razămă-te*). Cu toată răspândirea și vechimea acestei transformări fonetice, limba literară continuă a scrie și o mare parte de Români a rosti *soarele, lepurele*; numai într'un caz trecerea aceasta fonetică a devenit regulă generală: la pluralele ambigene în *-urele*, devenit pretutindeni *-urile* (de prin sec. XVIII). Mai mult decât atât, acestea au silit forma nearticulată *-ure* să prefacă în *-uri*. Deci *trupure* — *trupurele* din cele mai vechi texte, a devenit mai întâiu *trupure* — *trupurile* (stadiu pe care pare a-l fi ajuns limba lui Coresi) și apoi *trupuri* — *trupurile*.

Cazul lui *e* neaccentuat, pe care-l putem observa în zilele noastre, ne arată înainte de toate că o șovăire poate dura timp îndelungat: la *e* și *i* o putem urmări istoricește în curs de 4 veacuri. El ne mai arată încă și aceea, că la același individ pot să dăinuiască forme duble în materialul său lingvistic, fără ca simțul de categorizare gramaticală să le sistemizeze. Cauza nu poate fi alta decât aceea că în silaba neaccentuată deosebirile de rostire le observăm mai anevoie decât în silaba scoasă în relief prin accent și că ele pot rămâne nebăgate în seamă când sânt atât de mici ca cea între *i* și *e* (rostit mai mult închis în silabă neaccentuată).

Studiile dialectale conștiincioase abundă de astfel de cazuri și formează desperarea filologului vecinic preocupat să constate legi fonologice fără excepție.

18. Concluzia? Cred că din cele precedente reiese limpede mai întâiu un lucru: credința noastră în legi fonologice. Acestea nu sânt, cum le consideră Jespersen (*Phonetische Grundfragen* § 170) numai un mijloc de a ne scuti de rătăcirii etimologice și de a

¹⁾ În graiul meu — și sporadic am observat acest lucru și la alții — în vorbirea repede, rostesc *soar'le, frat'le* cu sincoparea vocalei posttone. Această formă a vorbirei „allegro” mi se pare că e pe cale să treacă în vorbirea „lento”.

da precizie și siguranță metodelor noastre de cercetare, nu sânt abstracțiuni sau invenții ale gramaticilor, ci sânt realități lingvistice, formule existente în mintea vorbitorului, întocmai precum „pluralul“ sau „condiționalul“ sau „consecutio temporum“ sânt formule gramaticale, corespunzând unui raport constant ce există sau există la un moment dat în simțul unei limbi.

Nu numai cuvintele călătoresc, ci și legile fonologice, observă Gamillscheg (*Oltenische Mundarten* p. 67) cu dreptate. Călătoria trebuie pricepută, firește, în mod figurat și ar fi poate mai potrivit să zicem: nu împrumutăm numai cuvinte, ci și legi fonologice. Precum cuvântul auzit, care exprimă scurt și concis o idee pentru care nu aveam o expresie potrivită, ne este binevenit și-l înglobăm imediat în tezaurul nostru lexical, tot atât de binevenită, sau și mai mult chiar, este formula prin care se poate orându materialul de limbă brut și nesistemizat încă în mintea noastră. Această formulă o ghicim ușor din cuvintele pe care le auzim, rostite, unele într'un fel, altele într'altfel, după anumite condițiuni, pe care le descoperim prin abstracție. Astfel copilul, când învață o limbă, nu extrage numai „tulpina“ și „dezinența“ formelor morfologice, ci și legile fonologice care au aplicare în declinare și conjugare. Următorul fapt observat de mine arată până la ce grad ajunge, în privința aceasta, grija copilului de a vorbi bine. În Cernăuți. vânzătorii de haine vechi, Evrei cu toții, umblă pe stradă strigând „handeles“. Pe copiii miei îi interesau acești negustori și de câteori auzeau strigătul lor pe stradă, alergau la fereastră dându-mi de știre: „uite un handeles!“ Intr'o zi se nimeriră doi în același timp înaintea casei noastre. Fetița mea, de vre o cinci ani atuncea, strigă cu bucurie: „auzi, tată, doi — (pauză) cum se zice: *handelesi* sau *handeleși*?”

Schimbările de rostire se ivesc, în mod normal, inconștient; tot fără să ne dăm seama despre acest lucru, le primim și le imităm. Dar omul nu este numai o mașină inconștientă de articulat sunete, ci și un gânditor, un observator al limbei sale, vecinic preocupat — în măsură mai mare sau mai mică, după cum talentul lui pentru limbă e mai mare sau mai mic — de a rândui materialul și de a-și perfecționa limba. Prin comparație, subiectul grăitor izbutește să bage de seamă deosebirile între graiul său și ale semenilor săi și să stabilească raportul constant — legea — ce există între faptele observate. Cu cât deosebirea va fi mai mică, cu atât va fi remarcată mai greu, căci ea nu stânjenește înțelegerea cu alții, cu atât deci va trece mai multă vreme până ce simțul nostru de împărțire în categorii va izbuti să formuleze o lege fonologică. Deci: anumite legi fonetice produc schimbări de rostire, iar anumite legi psihologice pot produce, în anumite cazuri, generalizarea acestor modificări de rostire asupra întregului material lingvistic. Rezultatul e legea fonologică.

Individuală la origine, legea fonologică poate deveni, ca orice altă inovațiune de limbă, colectivă. Căci omul este în același timp și membru al societății. Această expansiune asupra unui grup social se întâmplă și ea după anumite legi sociologice, pe care nu le cunoaștem încă în deajuns, pe care însă, din cauza aceasta, nu e voie să le nesocotim. Răspândirea unei modificări de rostire nu trebuie să ne-o imaginăm ca pe o molimă ce cuprinde la un moment dat pe toți cei ce vorbesc aceeași limbă sau același dialect, fără ca ei să aibă nici puțința de a rezistă infecției, nici conștiința că sânt propagatori de bacili. Mi se pare dimpotrivă că din milioanele de inovațiuni de limbă individuale, cele mai multe se pierd fără a lăsa urmă; o parte mică rămâne însă prin selecțiune; în structura noastră socială este dată posibilitatea de răspândire a acestor inovațiuni; dintr'un centru cu prestigiu legile fonologice — adică modificările de rostire categorizate — se răspândesc printr'o „traducere“, o adaptare a formei vechi de a rosti cuvintele la forma nouă. Numai admitând acest fel de propagare a legilor fonologice ne putem explica cazurile de „regresiune fonetică“. Intr'adevăr, dacă partea cea mai mare a teritoriului dacoromân rostește azi *bine*, rostirea aceasta n'a fost totdeauna atât de generală. Cercetând „stratigrafia“ (*Dacoromania* I 386) acestui fenomen, vedem că într'o regiune mare a teritoriului dacoromân, între lat. *bene* și modernul *bine*, a existat stadiul *bire*. Dacă însă în regiunile din nordul Mureșului forma *bire* a devenit iarăși *bine*, nu este pentru că la acești Români, *r* între vocale s'a prefăcut în *n* printr'o transformare lentă și gradată (precum se prefăcuse, cu veacuri înainte, în aceleași condițiuni, *n* în *r*), ci pentru că ei, observând la vecinii lor de sud rostirea cu *n* și recunoscând condițiile în care acest *n* se deosebește de *r* al lor, au adoptat pronunțarea aceasta.

Conceptia aceasta, ținând seama de noile achiziții ale științei, salvează cea mai importantă din descoperirile generației trecute, credința că limba, în evoluția sa, e diriguată de anumite legi, de care cercetătorul trebuie să țină seama. Atât, că aceste legi, când ele privesc forma exterioară a graiului, rostirea, nu sânt în esență deosebite de legile generale care diriguiesc evoluțiunea limbei și deci nu e voie să facem o distincție artificială între formă și conținut, căzând, ca neogramaticii, în greșala metodică, relevată cu drept cuvânt de Schuchardt, de a da „explicații“ — psihologice — „excepțiilor“, dar de a lăsa neexplicate înseși „cazurile normale“ (căci arătarea fazelor intermediare ale desvoltării, din punct de vedere fonetic relevază numai o latură, și nu cea mai importantă, a problemei).

Cluj, 1921.

Sextil Pușcariu.